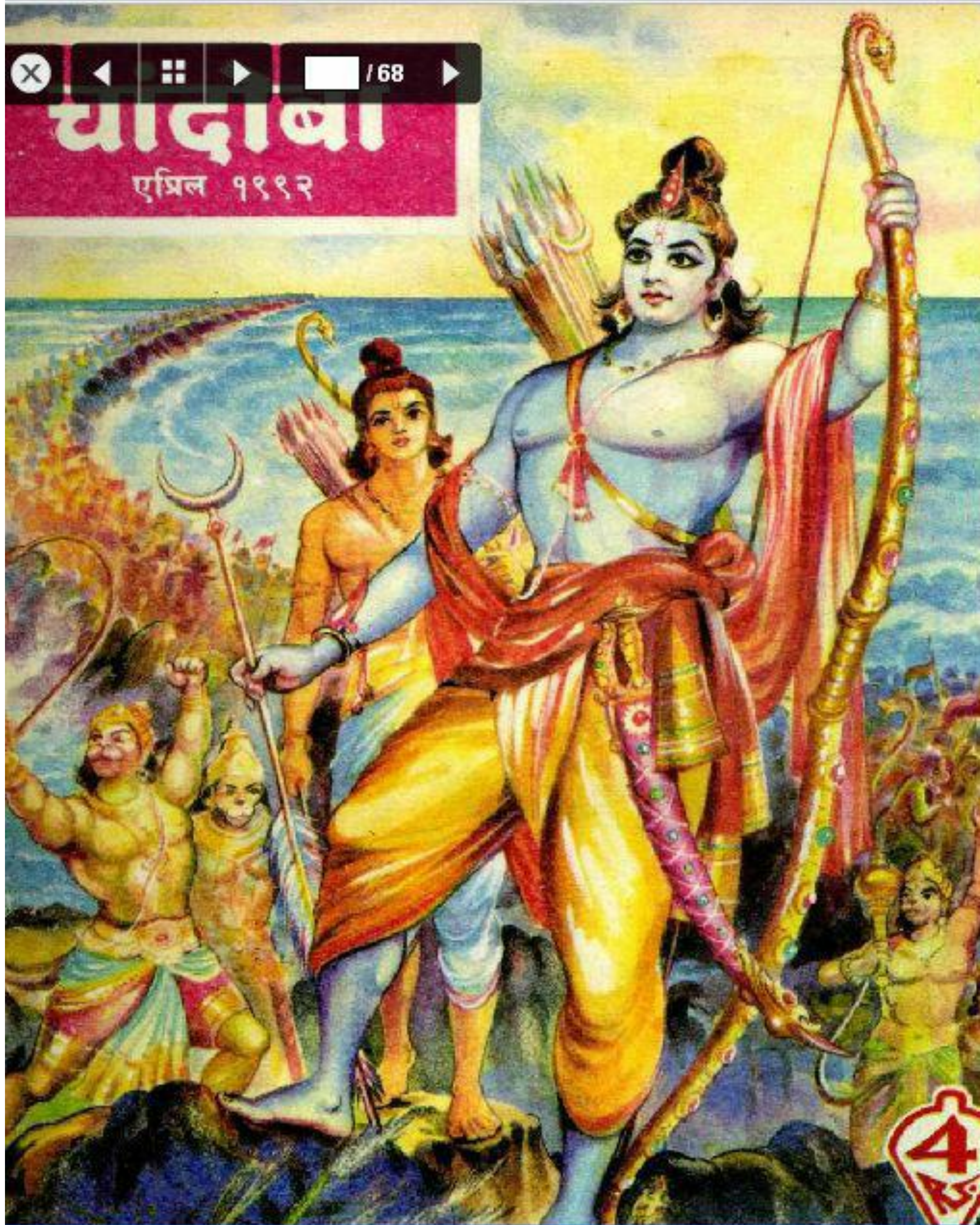

/68
एप्रिल १९९२

श्री. बौट्रोस घाली संयुक्त राष्ट्रसंघाचे सहावे महासचिव होत. यांच्यापूर्वी नॉर्वेचे श्री. ट्रिग्वेली (१९४६-५३), स्वीडनचे श्री. डॅग हॅमर्स शूल्ड (१९५३-६१), ब्रह्मदेशाचे यू थांट (१९६१-७१), ऑस्ट्रियाचे डॉ. कुर्ट वालधीम (१९७२-८१) आणि पेरूचे श्री. फेरेज डी. क्येल्लर (१९८२-९१) संयुक्त राष्ट्रसंघाचे महासचिव होते.

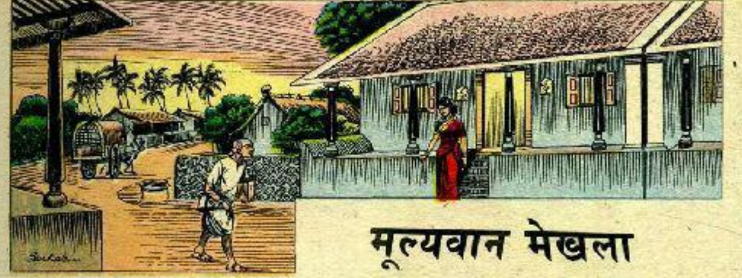
शांतता प्रस्थापित करण्याची जबाबदारी संयुक्त राष्ट्रसंघाची आहे. म्हणून राष्ट्रसंघाने कंपूशियांतील गेल्या वीस वर्षे चाललेला संघर्ष संपुष्टात आणून तात्पुरत्या 'सुप्रीम नॅशनल कौन्सिल'ची स्थापना केली आणि अशा रीतीने खऱ्या लोकशाही सरकारची स्थापना करण्याचे प्रयत्न केले.

युगोस्लाविया व क्रोशिया यांनी फेडरेशन मधून आपल्या स्वातंत्र्याची घोषणा केली, त्यामुळे इथे युद्धाचे वातावरण निर्माण झाले. या प्रदेशात शांति प्रस्थापित करण्याचे प्रयत्न अमेरिका, रशिया व अन्य देशांनी केले. या दोन देशात संयुक्त राष्ट्रसंघाची शांति-सेना सुद्धा पोचली.

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या प्रमुख उद्देशात एक आहे–आपापसातील युद्धाचे वातावरण नष्ट करून जगातील सर्व देशात शांति व सुरक्षा यांची स्थापना करणे. आजच्या संयुक्त राष्ट्रसंघाच्यां महासचिवाने एक आणखी जबाबदारी पण पार पाडायची आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या अंतर्गत व्यवहाराच्या ध्येय-धोरणात काही सुधारणा घडवून आणण्याची मागणी सतत होत राहिली आहे. जर्मनी व जपान यांना स्थायी सदस्य बनवून सुरक्षा-परिषद अधिक विस्तृत करण्याची आवश्यकता वाटत आहे. नुकतेच भारतातील अमेरिकेचे राजदूत पैट्रिक मोनिहन म्हणाले की सुरक्षा परिषदेत भारताला ही स्थायी सदस्यत्व मिळाले पाहिजे.

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या महासचिव पदावर श्री. घाली यांची निवड झाली तेव्हा ते म्हणाले–"माझ्या या निवडीला मी आपल्या देशाचा महान् सन्मान समजतो. आज जगात अनेक बदल होत आहेत, आणि या बदलत्या परिस्थितीत संयुक्त राष्ट्रसंघाला आपले महान् दायित्व पूर्ण करावयाचे आहे. त्यासाठी त्याने सज्ज झाले पाहिजे. आपले कर्तव्य पूर्ण करण्याचा मी यथाशक्ति कसोशीने प्रयत्न करीन."

संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्थापना सन १९४५ मध्ये झाली, त्यावेळी ५१ देश या संघाचे सदस्य होते. आज संघाच्या सदस्यांची संख्या १६६ पर्यंत पोचलेली आहे. गेल्या सप्टेंबर मध्ये, नुकत्याच स्वतंत्र झालेल्या बाल्टिक रिपब्लिकला, उत्तर व दक्षिण कोरियाला, पॅसिफिक द्वीप देश मायक्रोनेशिया आणि मार्शल द्वीप-समूहाला संयुक्त राष्ट्रसंघाचे सदस्य करून घेण्यात आले.

मूल्यवान मेखला

पालमपुरच्या कचेरीत प्रकाश एक छोटीशी नोकरी करत असे. एक दिवस त्याला कचेरीच्या काही कामासाठी शेजारच्या गावी जावे लागले. निघण्यापूर्वी त्याने आपली बायको जानकी हिला सावध रहायला सांगितलं. इतक्यात कोणी एक म्हातारा हळू हळू आपल्याच घराकडे येत असलेला तिला दिसला. त्याच्या हातात एक मोठीशी पेटी होती. त्याच्या बरोबर भाड्याच्या बैल-गाडीचा जो गाडीवान होता, तो जोराने ओरडत होता–"शहरापर्यंत जायची बोली करून तुम्ही असे मधेच का उतरलात?"

पण मागे वळून म्हातारा त्याला म्हणाला–"पण तुला मी पुरं भाडं दिलंय ना, मग मी कुठेही उतरून गेलो, तर तुझं काय जातंय?"

जानकीने या म्हाताऱ्याला पूर्वी कधीच पाहिले नव्हते, म्हणून तिने आश्चर्याने त्याला विचारले–"आपण कोण आहात? घर कुणाचं समजून आपण आत येत आहात?"

"अगोदर थोडं पाणी तर आण मुलो." म्हातारा म्हणाला आणि हे बोलता बोलता जवळच्या आरामखुर्चीत स्थानापन्न झाला.

जानकीने लोटाभांडं आणून दिल्यावर पाणी पिऊन म्हातारा म्हणाला–"खरं तर हे घर कुणाचं हे मला माहीतच नाही. पण आजची रात्र काढायला मला इथे कोपऱ्यात जागा मिळाली, तर सकाळी उठून मी आपल्या गावी निघून जाईन."

हे ऐकून जानकीनें म्हाताऱ्याकडे नीट पाहून घेतले. तिला काही हा म्हातारा लबाड असेल असे वाटले नाही. तेंव्हा जरा अडखळतच ती म्हणाली–"रात्री-पुरते इथे राहिलात तर माझी काही हरकत नाही काका! पण मला तुम्ही जरा घाबरलेले वाटताय. काय झालंय?"

तारा देसाई

"होय मुली. घाबरलो आहेच मी जरासा. अन् माझ्या भीतीचं कारण आहे–" असे म्हणत जवळची पेटी उघडली. ती पेटी दागिन्यांनी भरलेली होती! त्यातच एक मोठीशी मेखलाही होती. ती उचलून जानकीला दाखवत म्हातारा म्हणाला–"माहीत आहे तुला, हिचं वजन काय असेल? साठ तोळे वजनाची आहे ही मेखला!"

हा सर्व प्रकार आश्चर्याने पहात असलेल्या जानकीला म्हाताऱ्याने आपली सर्व हकीकत सांगितली.

त्या म्हाताऱ्याचे नाव होते नीलकण्ठ. तो एक सधन शेतकरी होता. तीन मुलगे होते त्याला. तिघांचेही विवाह झाले. तिघांनाही शेतीवाडीत विशेष रुचि नव्हती, त्यांना व्यापाराचेच मोठे आकर्षण होते. त्यांच्या हट्टासाठी नीलकण्ठने आपली सारी शेती विकून टाकली. चांगली साठ एकर जमीन होती त्याची! आलेली रक्कम त्याने मुलांना त्यांच्या व्यापारासाठी भांडवल म्हणून देऊन टाकली. गावातलं आपलं घरही त्याने विकून टाकले. शेवटी एकदा गावात असलेले आपले दागिने घेऊन तो शहरात यायला निघाला. परंतु गाडीवाल्याचे वागणे नीलकण्ठला संशयास्पद वाटू लागले. जानकीच्या गावी पोचता पोचताच रात्र होऊ लागली. इतके सारे सोने बरोबर घेऊन गाडीवाल्याबरोबर पुढे जाणे नीलकण्ठला जोखमीचे वाटू लागले, म्हणून धाकट्या भावाची खोटीच गोष्ट सांगून गाडीवाल्याला पूर्ण भाडे देऊन तो तेथेच उतरला.

"चांगलं केलंत काका तुम्ही. चला हात पाय धुवून या अन् थोडंसं जे वाढीन ते खाऊन घ्या." असे म्हणून जानकी स्वयंपाकघरात गेली. जेवणानन्तर बोलता बोलता नीलकण्ठ जानकीला म्हणाला–"उद्या गावात पोचल्यावर मला एका अडचणीला तोंड द्यावं लागणार आहे."

"कसली अडचण काका?" जानकीने कुतुहलाने विचारले.

"हे माझ्या बायकोचे एकूण शंभर तोळ्यांचे दागिने आहेत. त्यातली ही मेखलाच एकटी साठ तोळ्यांची आहे. ही

मी आपल्या बायकोला आमच्या लग्नाच्या पहिल्या वाढदिवशी घेऊन दिली होती. ती वितळवावी असं काही मला वाटत नाही. तेव्हा एका सुनेला साठ तोळे अन् बाकीच्या दोघींना वीस वीस तोळे सोनं द्यावं लागणार मला. माझी अडचण हीच आहे." नीलकण्ठ म्हणाला.

"बाकी दोघींना चाळीस चाळीस तोळे सोनं कमी मिळतंय, तेव्हा त्यांना तेवढ्या ऐवजाचे पैसे देऊन टाका ना काका!" जानकीने अडचण सोडवायचा प्रयत्न करत म्हटले.

पण जोरात हसत नीलकण्ठ म्हणाला–"अग पण शेत अन् घर विकून आलेली रक्कम तर मी तीन्ही मुलांना सारखी-सारखी देऊन चुकलो ना! आता माझ्या-जवळ केवळ हे सोनंच आहे. हे ही तीन्ही सुनांना वाटून दिलं की उरलेलं आयुष्य त्यांच्याजवळ राहून आरामात घालवीन मी. मग मला कसला विचारही करायला नको."

थोडासा विचार करून आता जानकीने सुचवले–"मग तुमच्या तीन सुनांपैकी जी तुमचं सारं जास्त प्रेमाने करते, तिला द्या ही मेखला."

"पण माझ्या तीनही सुना माझ्यावर सारखंच प्रेम करतात. खूप आदर आहे त्यांना माझ्याबद्दल. म्हणून तर मेखला

कुणाला द्यावी हे ठरवू शकत नाहीये मी." नीलकण्ठ म्हणाला.

"तुमच्या सुनांना हे माहीत आहे का, की तुम्हाला ती मेखला मोडायची नाहीय, अन् त्यांच्यापैकी एकीलाच कुणाला तरी ती मिळणार आहे?" डोक्यात काही विचार येऊन जानकीने काकांना विचारले.

"हो हो! माहीत आहे तर! सोनं आणायला जातोय, असं सांगून तर निघालो होतो मी घरून!" नीलकण्ठ उत्तरला.

काहीतरी ठरवून जानकी म्हणाली–"मी एक नाटक करून तुमच्यावर कोणती सून जास्त प्रेम करते हे शोधून काढू म्हणते. पण मी सांगेन तसं करायला कबूल व्हायचं हं काका!"

"भला काहीतरी करून ही अडचण सोडवायचीच आहे. तू मदत केलीस तर उत्तमच! म्हणशील तसं करीन मी." नीलकण्ठने कबुली दिली.

सकाळ झाल्याबरोबर काही कॊगद लिहून जानकीने त्यावर काकांना सही करायला सांगितले. नंतर गावातल्या एका माणसाला बोलावून त्याच्याकडून नील-कण्ठच्या सुनांना निरोप देववला की– "त्यांचे मामंजी इथं आहेत अन् त्यांनी फक्त त्या तिघींनाच इथे बोलावलं आहे."

दुपारी नीलकण्ठच्या तिघी सुना येऊन जानकीच्या घराशी गाडीतून खाली अुतरू लागलेल्या पहाताच, जानकीने काकांना आतल्या खोलीत येऊन खाटेवर झोपायला सांगितले, अन् एक चादर त्यांच्या डोक्या-वरून सबंध अंग झाकेल अशी घालत ती त्यांना म्हणाली–"आता मेल्यासारखं सोंग करून पडून रहा. अन् ऐका तुमच्या सुना काय काय बोलतील ते. हीच तुमच्या सुनांच्या परीक्षेची वेळ आहे."

नंतर सकाळी सही करून घेतलेले कागद घेऊन जानकी पुढल्या खोलीत आली.

तिला पहाताच नीलकण्ठाच्या सुनांनी विचारले–"आपण कोण आहात. आमचे मामंजी कालच शहरात यायला हवे होते. इथे का थांबले ते?" आणि असं बोलत त्या घरात आल्या.

तिघींचे चेहरे नीट न्याहाळत जानकी त्यांना म्हणाली–"माझे यजमान सरकारी कचेरीत वकील आहेत. त्यांच्याशी बोलण करून नीलकण्ठरावांनी जवळचं सारं सोनं शहरातल्या वृद्धाश्रमाला देणगी म्हणून दिलं. त्या कामासाठीच ते इथे आले." अन् तिने ते कागद सुनांना दाखवले.

ते पहाताच नीलकण्ठच्या तीन्ही सुनांचे चेहरे पडले, रागात येऊन त्यांनी विचारले– "काय घोर अन्याय केला त्यांनी हा! आत्ता आहेत कुठे ते?"

"आतल्या खोलीत आहेत ते. पण आता ते तुमच्या प्रश्नांची उत्तरं देण्याच्या स्थितीत नाहीत. आज सकाळीच अचानक हृदयक्रिया बन्द पडून त्यांचा मृत्यु ओढवलाय." कोणास काही वाव मिळू नये अशा गंभीर स्वरात जानकीने आतल्या खोलीकडे इशारा करत म्हटले.

खाटेवर पडलेल्या नीलकण्ठला दुरूनच पाहून तीन्ही सुनांनी 'म्हातारा खरंच मरून गेलेला आहे' असे गृहित धरले.

"हं!" नीलकण्ठची मोठी सून म्हणाली– "या खत्रूड म्हाताऱ्याला तीनदा चांगलं गरम गरम खायला घालून मी काही बरं केलं नाही. तो असं काही करील, हे माहीत असतं, तर उपाशी मरून दिलं असतं मी याला!"

दुसरी सून दातओठ खात म्हणाली– "स्वतःची झोप खराब करून मी त्याला औषधं पाजून त्याची सेवा करत राहिले. पण त्यावेळीच औषधाऐवजी थोडंसं वीष खायला घातलं असतं, तर असं हातचं सोनं घालवण्याची पाळी आली नसती माझ्यावर!"

तिसरी, सर्वात धाकटी सूनही थोरल्या दोघींप्रमाणेच तापून म्हणाली–"मी रात्री उशीरापर्यंत जागून थेरड्याला पुराणं वगैरे वाचून दाखवून आपल्या झोपेचं खोबरं केलं, माझा आवाज सुद्धा चिरकायला लागायचा वाचूनवाचून! कित्ती न कित्ती वेळ याला पंख्यानं वारा घाळून हात दुखून जायचे माझे! मला काय माहीत की हा

जिवट म्हातारा असा खुसट असेल? नाहीतर अंधारातच टाळक्यात काठी घालून निकाल नसता लावला याचा तेव्हांच?"

यानन्तर तिघीही जानकीकडे वळून म्हणाल्या–"पाहिलंत, हे म्हातारे कधीकधी आपल्याला असंच खोड्यात टाकतात. पण बाई ग, त्यावेळी तुझी तरी अक्कल कुठे गेली होती? काहीतरी इकडचं-तिकडचं बोलून त्यासा असं करण्यापासून थांबवलं का नाहीस? अन् मेला म्हातारा, तर त्याच्या मुलांना बोलावून घ्यायचं सोडून आम्हा सुनांना कशाला बोलावून घेतलंस? आता हे मढं आपल्याच घरात घे ठेवून· संध्याकाळी आम्ही या थेरड्याच्या मुलांना

देऊ पाठवून." अन् चिडलेल्या त्या सुना आल्या तशाच पाठ फिरवून पुन्हा गाडीत बसल्या व निघूनही गेल्या.

आपल्या सुनांचे प्रलाप नीलकण्ठ ऐकतच होता. त्याचा आपल्या कानांवर विश्वासच बसेना! सुनांचे खरे रूप कळून आल्यावर त्याचा गळा भरून आला, दु:ख उसळू लागले!

जानकीने त्याला आपला खरा काकाच मानून त्याचे सांत्वन करत म्हटले–"काका, पाहिलंत ना मानवी स्वभाव कसा असतो? यासाठीच म्हातारपणी आपला पैसा राखून ठेवूनच तुम्हाला नीट वागवायचं नाटक केलं. अजूनही काही गेलं नाही. आता हे धन स्वत:जवळच ठेवा. माझ्या बाबांनी तुमच्याचसारखं सर्व काही मुलांना देऊन टाकलं. नंतर त्यांना तिथे पोटपर खायलाही मिळेनासं झालं. मुलींकडे जाऊन रहाणं प्रशस्त वाटेना, म्हणून सध्या ते वृद्धाश्रमात रहातात. तुमच्यावर तशी पाळी येऊ नये म्हणून हे नाटक करून मी तुम्हाला सुनांचं खरं स्वरूप दाखवून दिलं. माझे वडील चांगले अनुभवी, हुशार आहेत. सारी संपत्ति मुलांना दिली नसती तर आज आम्हा सर्वांना योग्य सल्ला-मसलत देत· आपल्या माणसात सुखानं राहू शकले असते· तुमचा आपल्या कुटुंबाला कायम उपयोग होत रहावा, अशीच माझी इच्छा आहे." इतके बोलून जानकी आपल्या हातातले कागद फाडायला निघाली.

परन्तु तिला थांबवत नीलकण्ठ म्हणाला–"नाही मुली, हे कागद फाडू नकोस. मी खरोखरच हे सोनं त्या वृद्धाश्रमाला देऊन टाकतो, अन् माझं उरलेलं आयुष्यही मी वृद्धाश्रमातच घालवीन. माझ्या बायकोच्या सोन्याच्या मेखलेनं आज माझे डोळे उघडले! मला त्या वृद्धाश्रमाचा पत्ता सांग मुली!"

हे ऐकून जानकी आश्चर्याने काकांकडे पाहू लागली. तिच्या डोळ्यातून झर झर अश्रू वाहू लागले. काकांच्या जागी तिला तिचे बाबाच दिसू लागले.

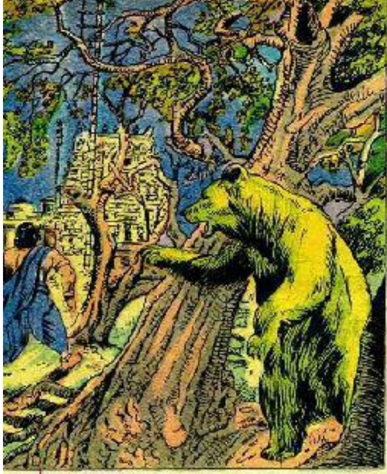

[१२]

[रुद्रपुरीचा प्रधानमन्त्री आणि तान्त्रिक वीरविकट या दोघांनी मिळून युवराणीच्या गळ्यातला चन्द्रकान्त मणी चोरण्याचे कारस्थान रचले; आणि तान्त्रिकाने ती बातमी म्हाताऱ्या जादुगारणीला जाऊन सांगितली. युवराणीला जिवन्त पकडून आणून आपल्या हवाली करायची आज्ञा त्या म्हातारीने तान्त्रिकाला दिली. —यानंतर...]

वेळेवर पाऊस पडल्यामुळे रुद्रपुरीत पीक-पाणी चांगले आले. कसलाही अभाव नसल्याने लोक सुखी झाले. राजा विश्व-वर्माने युवराणीचा यन्दाचा वाढदिवस धुमधडाक्यात साजरा करायचे ठरवले. ते ऐकून प्रधानमन्त्री मोठ्या उत्साहाने म्हणाला–"होय महाराज, आपल्या युवराणीचा वाढदिवस असा धुमधडाक्याने करू, की आत्तापर्यंत दुसऱ्या कोणाचा झाला नसेल!" युवराणीवरील प्रेमामुळे मन्त्री हे बोलत असावा असेच राजाला वाटले आणि तोही मन्त्र्याच्या राजभक्तीवर फार खूश झाला.

त्या दिवशी आभाळ काळ्या ढगांनी भरून आले. सर्वत्र काजळकाळा अन्धार दाटला होता, भयंकर गडगडाट करीत विजा चमकत होत्या अन् मुसळधार पाऊसही थोड्याच वेळात कोसळू लागला.

तशा पावसातच काळा पोशाख चढवून आणि आपल्या अस्वलाच्या वाहनावर बसून वीरविकट रुद्रपुरीच्या एका टोकाला असलेल्या दुर्गामंदिराकडे मोठ्या वेगाने निघाला होता! केवळ राजपरिवाराचीच नव्हे, तर साऱ्या रुद्रपुरीचीच आराध्य-देवता होती माता दुर्गा. हे मंदिर जंगलाच्या अगदी जवळ असल्याने ते रात्री अगदी मोकळे असे. तिथे वेळी-अवेळी यायला बहुधा कोणी धजत नसे. पुजारी रात्र होण्यापूर्वीच तेथे दिवा लावून ठेवून निघून जात असे.

या मंदिरापासून शंभर मीटर दूर, जंगलाला लागून असलेले वडाचे एक विशाल असे झाड होते. तेथे पोचल्या-बरोबर वीरविकट अस्वलावरून खाली उतरला अन् भयाने कापत असलेल्या त्या अस्वलाला त्याने कठोर आवाजात आज्ञा दिली–"इथेच वाट पहात थांब माझी. ही जागा सोडून अन्यत्र कुठे ही जाऊ नकोस. समजलं?" आणि तो सरळ मन्दिराकडे चालू लागला.

उंच अशा त्या मन्दिराच्या द्वाराशी उभ्या असलेल्या व्यक्तीला उद्देशून वीर-विकट म्हणाला–"मला यायला जरा उशीर झाला, क्षमा असावी. मी जादुगारणीकडे पुन्हा एकदा गेलो होतो. तिच्याशी मसलत करूनच आत्ता येतो आहे मी. तिने तुझ्या-साठी एक ताईत दिला आहे. तो धारण केलास की तुझी सगळीच्या सगळी भीती पळून जाईल, तुला कसलाही धोका संभवणार नाही. अगदी निर्भयपणे आपलं काम सगळं पूर्ण करायचं."

तिथे उभी असणारी ती व्यक्ती दुसरी कोणी नसून खुद्द प्रधान मन्त्रीच होता तो. तो म्हणाला–"मी आभारी आहे तुझा. तुझे हे उपकार मी जन्मभर विसरणार नाही." आणि त्याने वीरविकटला नमस्कार केला.

वीरविकटने पिशवीतून ताईत काढून प्रधान मन्त्र्याच्या मनगटावर बांधला. पण

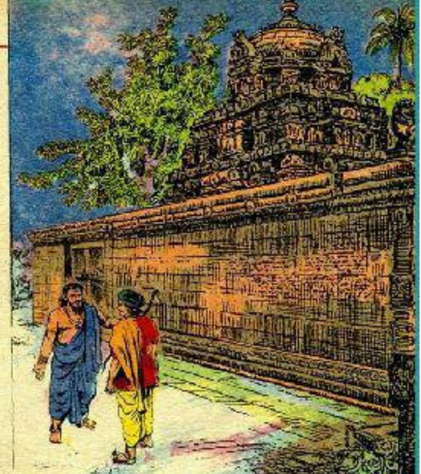
तो ताईत, खरे पाहता, मन्त्र्याने वीर-विकटच्या म्हणण्याप्रमाणे वागावे, पूर्णतः त्याच्याच अधीन रहावे यासाठीच जादु-गारणीने वीरविकटकडे दिला होता. ही खरी गोष्ट माहीत नसल्याने मन्त्री मात्र खूपच आनन्दित झाला होता.

वीरविकटने आपली लांब दाढी कुरवाळत मन्त्र्याला विचारले–"युवराणीच्या जन्म-दिनी, तिच्या दुर्गामातेच्या दर्शनाला येण्याची वेळ पंचांग पाहून पक्की केली आहे की नाही? त्यात काही ही चूक राहता कामा नये."

"हो, हो! सूर्यास्तापासून एका तासा-नंतरचा मुहूर्त निश्चित केला आहे. आपण अगदी निश्चित असा त्या बाबतीत." मन्त्री उत्तरला.

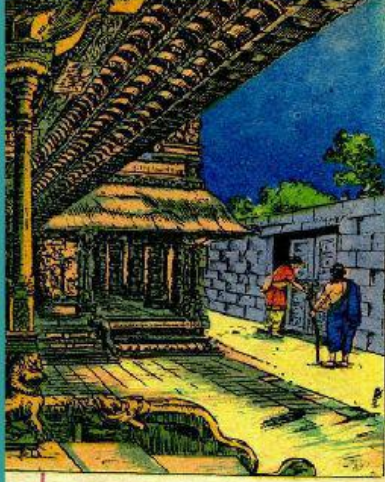
"ती रात्रही अशीच काजळकाळी असायला हवी. म्हणजेच आता आपलं काम पुरं व्हायला अजून एक महिन्याचाच अवधि आहे. तोपर्यंत वाट पहायला हवी आपल्याला. होय नं?" वीरविकटने गर्वाने विचारले.

"होय मित्रा, आपला बेत अगदी सहजपणे सफल होईल, याबद्दल शंकाच नको. आत्ता मन्दिराचा दरवाजा उघडण्या-साठी किल्ल्या आणल्या आहेत मी. राजपरिवाराच्या लोकांना संकटकाळी

निसटून निघून जाण्यासाठी या मन्दिराच्या गर्भगारातून एक गुप्त द्वार आहे. ते द्वार एका भुयारी मार्गात उघडतं! ते कसं उघडायचं, वा बंद करायचं हे मला माहित आहे. पण आजपर्यंत कधीच या मार्गाचा उपयोग करायची वेळ आली नाही. आज प्रथमच आपली योजना पुरी करण्यासाठी त्याचा उपयोग होणार आहे. आता आपण आत जाऊन पाहू या का? सगळं काही अगोदर नीट पाहून ठेवलेलं बरं नाही का?" असे विचारत, मोठ्या उत्साहाने तो गर्भगाराकडे निघाला.

"हो, हो, पाहू या की! तेवढ्या साठीच तर आलोय ना! आयत्या वेळी

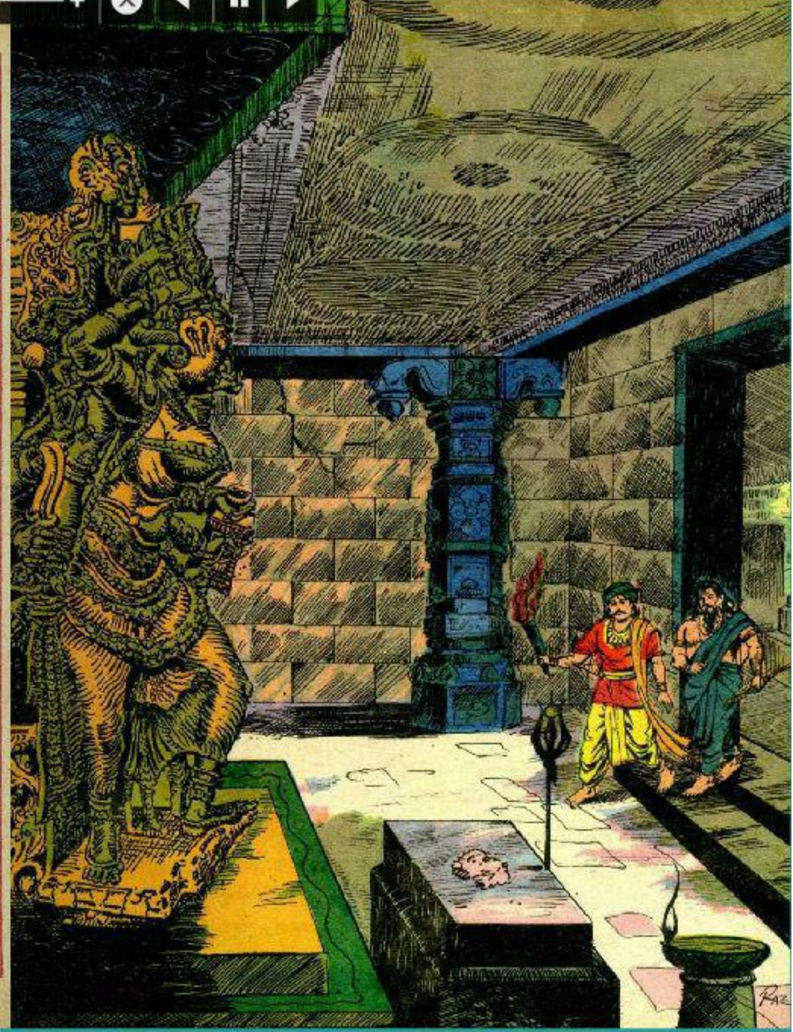
काही अडचण नको यायला!" असे म्हणून वीरविकट त्याच्या मागोमाग निघाला.

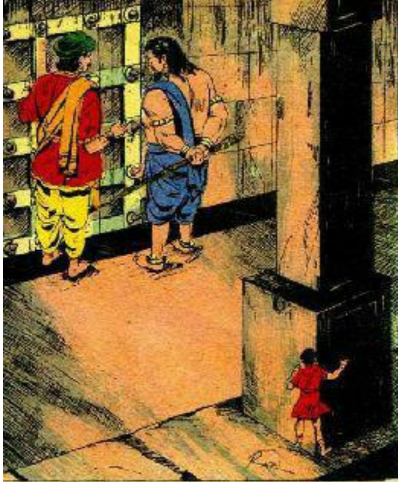
मन्थ्याने मन्दिराचा दरवाजा उघडला, अन् दोघे आत शिरल्यावर पुन्हा तो लावून टाकला. मन्थ्याने आतल्या बाजूची एक मशाल हातात घेतली. दोघेही गर्भागारात पोचले. दुर्गामातेच्या मूर्ती-समोर छोटया छोटया पणत्या तेवत होत्या. मूर्तीच्या मागे एक लहानशी रिकामी जागा होती. आणि भिंतीवर तऱ्हेतऱ्हेची शिल्पे कोरलेली होती. मन्थ्याने मशाल बाजूला ठेवली आणि कोरलेल्या शिल्पांपैकी राक्षसाच्या शिल्पाचा जबडा दोन्ही हातांनी धरून उघडला. आणि त्यामागचा भुयारी मार्ग उघडा झाला दोघांना ही फार आनंद झाला.

मंत्री आणि तान्त्रिक दोघेही त्या भुयारी मार्गात उतरले. चारी बाजूंना त्यांनी एकदा नजर टाकली.

आतापर्यंत अपूर्व त्यांच्या मागेमागेच होता. क्षणभर त्याच्या मनात आले की–'या भुयारी मार्गाचं दारच बन्द करून टाकलं तर! पण असं करून तरी काय फायदा? ते दुष्ट तर या मार्गातून सुरक्षितपणे निघून जातील. तेव्हा हा मार्ग बन्द करून तर विशेष काही फायदा होणार नाही! तेव्हां या दोघांच्या पाठोपाठ जाणंच योग्य होईल.' अपूर्वनेही भुयारात उतरायचे ठरवले, पण त्या राक्षसाचे तोंड तर एव्हाना बन्द झाले होते. त्यामुळे आता काय करावे या विचारात तो पडला. अपूर्वला कळून चुकले की भुयारी मार्गात आतच कुठे तरी ते बन्द करायची कळ असली पाहिजे.

मन्दिराचे दरवाजे तर उघडेच होते. ते बन्द केल्याशिवाय मन्त्री व तान्त्रिक यांनी निघून जाणे ठीक नव्हते. तेव्हां ते बन्द करण्यासाठी ते दोघे नक्कीच पुन्हा इथे येतील हे अपूर्वच्या लक्षात

आले. म्हणून गर्भागाराच्या बाहेर येऊन तो एका खांबामागे जाऊन बसला. आता पुढे काय काय होते ते सर्व त्याला नीट पहायचे होते!

मन्त्र्याने येऊन मन्दिराचे दरवाजे बन्द केले आणि तो तान्त्रिकाला म्हणाला–"मी युवराणीला भुयाराच्या तोंडात ढकलल्या-बरोबर तिला आत घेऊन जाऊन मी आत्ता दाखवल्याप्रमाणे भुयारी दार आतून बन्द करून घ्यायचं काम तुझं. भुयारी मार्गातून तिला घेऊन जाऊन नंतर जंगलात आपल्या लोकांच्या हवाली करून टाक. नंतर ते तिला तेथून जादुगारणीकडे घेऊन जातील."

"माझी माणसं नव्हेत, तिथे खुद्द ती म्हातारीच वाट पहात बसलेली असेल. एकादी घार जशी कोंबडीचं पिल्लू झडप घालून घेऊन जाते, तशीच ती युवराणीला पळवून नेईल." तान्त्रिक वीरविकटने मन्त्र्याला माहिती पुरवली.

"शाब्बास! हे सगळं काही मिनिटातच घडून जायला हवं; कारण जन्मोत्सव कित्ती धामधुमीनं होणार असला, तरी युवराणी पाच मिनिटं जरी नजरेआड झाली तरी तिच्या सख्यांच्या ते ताबडतोब लक्षात येईल अन् तिची शोधाशोध सुरू होईल. तेव्हां सावध रहा!" मन्त्री म्हणाला.

"शोधाशोध सुरू झाली तरी युवराणीला भुयारात ढकललेलं कुणाला कळणार? होय, आणि या भुयारी मार्गा-बद्दल तरी अशी कितीकांना माहिती असेल?" वीरविकट म्हणाला.

"राजा, राणी, या देवळाचा पुजारी यांच्याशिवाय मी आणि सेनापती–बास, इतक्यांनाच फक्त या गुप्त मार्गाची माहिती आहे. आणखी कोणालाही नाही." मन्त्री म्हणाला.

"असं?...पुजाऱ्याला आपल्यात सामिल करणं कठीण आहे असं तुझं म्हणणं. त्याला आपला कट समजला, तर तो राजाला जाऊन सांगेल, अशीही शक्यता आहे ना?" वीरविकटने शंका प्रदर्शित केली.

"हो, कळलं तर नक्कीच सांगेल. पण याबाबत आपण काय करू शकू?" मन्त्र्याने विचारले.

"संध्याकाळी युवराणी मंदिरात येण्यापूर्वीच आपण त्याची यमसदनात रवानगी करून टाकू. मीच पुजाऱ्याचा वेष घेऊन युवराणीला इथे घेऊन येईन. नंतर तिला दुर्गामातेला प्रदक्षिणा करणं शुभप्रद आहे असं सांगून मूर्तीच्या मागे आणीन अन् तिला भुयारात ढकलून मीही तिच्यामागे उडी घेऊन भुयारी प्रवेशद्वार आतून बन्द करून घेईन." वीरविकटने आपली योजना सांगितली.

"कल्पना काही वाईट नाही! पण यासाठी पुजाऱ्याचा जीवच घेणं आवश्यक आहे काय? दुसरा एकादा मार्ग पहाना. पुजारी बिचारा फारच चांगला आणि प्रामाणिक माणूस आहे." मन्त्री म्हणाला.

"मला नव्हतं वाटलं की तू इतका भित्रा असशील! मग तू या विशाल भूमीवर राज्य कसं करशील? चन्द्रकान्त हिरा तुला या विश्वाचा राजा बनवील, काळजी नको करूस. तुझ्या इच्छेप्रमाणेच करीन. आपलं काम होईपर्यंत पुजाऱ्याला एकाद्या गुप्त स्थानी अडकवून ठेवीन मी. जीव नाही घेणार त्याचा. चल आता." असे म्हणून वीरविकट वडाच्या झाडाकडे चालू लागला.

मन्त्रीही नगराकडे निघून गेला.

इतका वेळ खांबामागे लपून अपूर्वने त्यांचे सारे बोलणे ऐकले होते. आता कुणाच्या पाठलागावर निघावे याचा त्याला क्षणभर विचार पडला. पण त्यांचे कारस्थान कळल्यामुळे त्यांचा पाठलाग करणं आवश्यक नाही असे त्याला वाटले. त्यापेक्षा सर्व गोष्टी राजा विश्ववर्माच्या कानी घालणेच योग्य होईल असे त्याने ठरवले. तोच हा बेत हाणून पाडण्यास समर्थ आहे. पण राजाला तरी कसे कळवावे, या विचारात पडला अपूर्व!

(क्रमशः)

योग्य उत्तर

शिवराम एक सामान्य शेतकरी होता. एका अपघातात त्याचा मुलगा व सून दोघेही मरून गेले आणि दोन नातवांची जबाबदारी शिवरामवरच येऊन पडली. आजोबांनी नातवांचे लालनपालन मोठ्या प्रेमाने आणि लाडाने केले. इस्टेटीच्या नावाने शिवरामजवळ त्याचे छोटेसे घरच काय ते होते. तो जसजसा म्हातारा होऊ लागला तसतशी त्याला आपल्या नातवांची चिन्ता वाटू लागली; कारण ते दोघंही आपली जबाबदारी समजून न घेता नुसताच उडाणटप्पूपणा करीत असत.

अशातच एकदा शिवरामचा मित्र रामचन्द्र त्याला भेटायला आला. शिवरामने आपल्या दोन्ही नातवांबद्दलची चिन्ता त्याच्याजवळ व्यक्त केली.

रामचन्द्रने दोन्ही पोरांना समोर बोलवून म्हटले–"हे पहा, मला तुम्हाला एक प्रश्न विचारायचाय. नीट विचार करून त्याचं उत्तर द्या. जो जास्त हुशारीनं उत्तर देईल, त्याला मी दहा रुपये बक्षिस देईन."

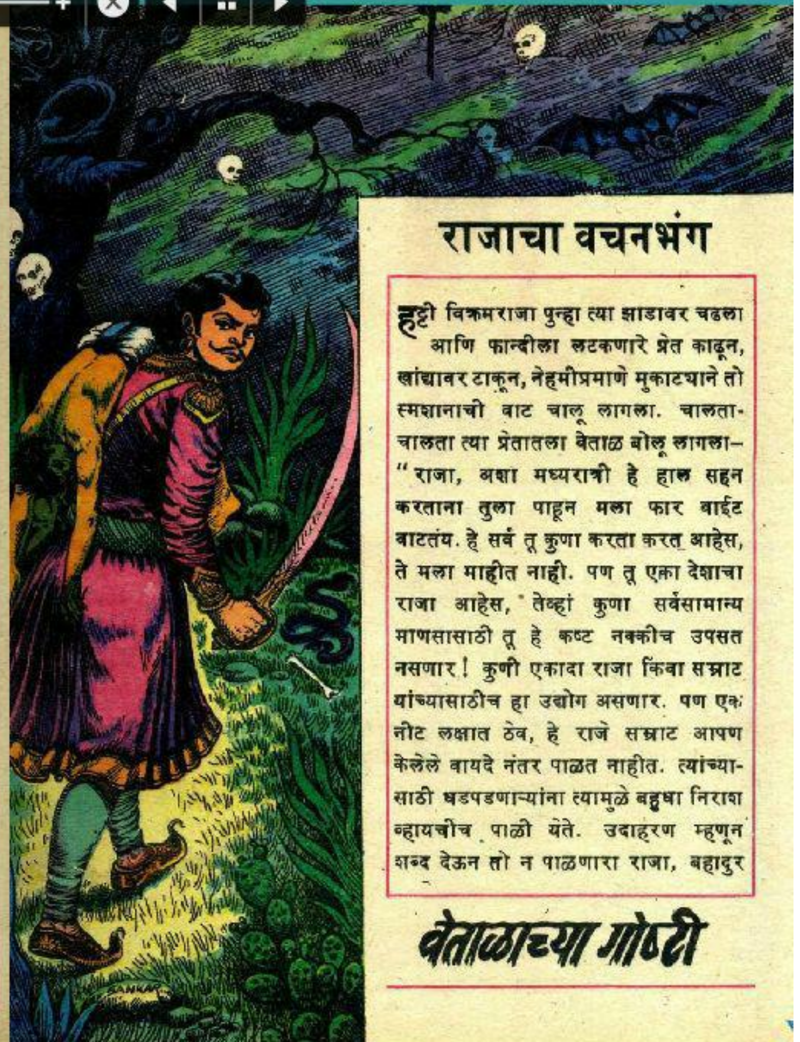
दोन्ही नातवांनी डोकी हलवून संमति दिली. रामचन्द्रने विचारले–"देवानं दर्शन देऊन तुम्हाला एकच वर मागायला सांगितला, तर तुम्ही काय मागाल? पहा हं, तुम्ही जे मागाल त्यात तुमचा जास्तीत जास्त फायदा व्हायला हवा. नीट विचार करून बोला."

विचार करून मोठा नातू म्हणाला–"मला जीवनात काही कमी पडू नये, म्हणून मी देवाकडे एक शेत मागून घेईन."

यावर धाकटा पट्कन उत्तरला–"अरे शेत कुणाला हवंय! मी तर देवाकडे एक अशी अंगठी मागून घेईन की जी मी मागेन ते मला देत राहील! मग मला कसला अभाव?"

हसून धाकट्याला दहाची नोट देत रामचन्द्र शिवरामला म्हणाला–"तू आपलं घर थोरल्याला देऊन टाक. तो कसाही आपल्या या गावात गुजराण करील. धाकट्याची तू काळजीच नको करू. तो मोठा व्यवहारकुशल आहे. मी त्याला आपल्याबरोबर घेऊन जाऊन असा शहाणा करून पाठवीन, की पुढे तो तुझ्या आणि आपल्या मोठ्या भावाच्याही कामाला येईल."

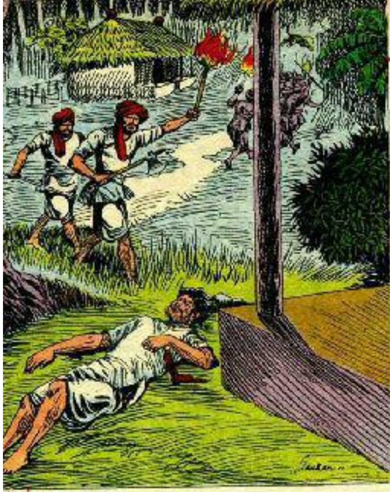

राजाचा वचनभंग

हट्टी विक्रमराजा पुन्हा त्या झाडावर चढला आणि फान्दीला लटकणारे प्रेत काढून, खांद्यावर टाकून, नेहमीप्रमाणे मुकाट्याने तो स्मशानाची वाट चालू लागला. चालता-चालता त्या प्रेतातला वेताळ बोलू लागला–"राजा, अशा मध्यरात्री हे हाल सहन करताना तुला पाहून मला फार वाईट वाटतंय. हे सर्व तू कुणा करता करत आहेस, ते मला माहीत नाही. पण तू एका देशाचा राजा आहेस, तेव्हां कुणा सर्वसामान्य माणसासाठी तू हे कष्ट नक्कीच उपसत नसणार! कुणी एकादा राजा किंवा सम्राट यांच्यासाठीच हा उद्योग असणार. पण एक नीट लक्षात ठेव, हे राजे सम्राट आपण केलेले वायदे नंतर पाळत नाहीत. त्यांच्यासाठी धडपडणाऱ्यांना त्यामुळे बहुधा निराश व्हायचीच पाळी येते. उदाहरण म्हणून शब्द देऊन तो न पाळणारा राजा, बहादुर

वेताळाच्या गोष्टी

असूनही भित्रटासारखा वागणारा एक भिल्ल युवक आणि अगदी शेवटच्या क्षणी अविवेक दाखवणारी एक राजकुमारी यांच्याबद्दलची मला माहीत असलेली एक गोष्ट मी तुला सांगतो. नीट ऐक ती, म्हणजे थोडी करमणूक होऊन तुझे कष्ट कमीं होतील." आणि वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

सुवैशाली राज्यावर राजा पद्माक्षचे राज्य होते. खूप दिवसपर्यंत राज्यात शांतता नान्दत होती. परन्तु अलिकडेच काही दिवसांपासून एका रानटी रक्तपिपासू जनावराने राज्यात धुमाकूळ घातला होता.

त्या नरपिपासु जनावराला मारण्यासाठी राजा पद्माक्षने कित्येकदा आपले शिपाई पाठवले, पण दर वेळी ते शिपाईच त्या जनावराच्या भक्ष्यस्थानी पडले! शेवटी आपला मन्त्री व युवराज्ञी विवेकवती यांच्याशी चर्चा करून राजाने एक निर्णय घेतला.

पद्माक्षने राज्यात दवंडी पिटवली, की 'जो कोणी या भयानक, रक्तपिपासु प्राण्याला मारून टाकील, त्याला अर्धे राज्य दिलं जाईल आणि राजकुमारी विवेकवतीशी विवाह करून दिला जाईल.'

यानन्तर राज्यातले बरेचसे तरूण त्या जनावराला मारायला पुढे सरसावले, पण स्वत:च त्या प्राण्याकडून मारले गेले.

अशातच, त्या राज्याजवळील जंगलातल्या भिल्लांच्या नायकाचा मुलगा त्या जनावराला मारायला निघाला. त्या युवकाचे नाव होते वीरबाहु. एक पंधरवडाभर जागरूक राहून रात्रीच्या वेळी तो त्या जनावराचा शोध घेत राहिला. शेवटी हा प्राणी एका पहाडी झऱ्याजवळच्या झाडीत लपून बसला असल्याचा शोध त्याला लागला.

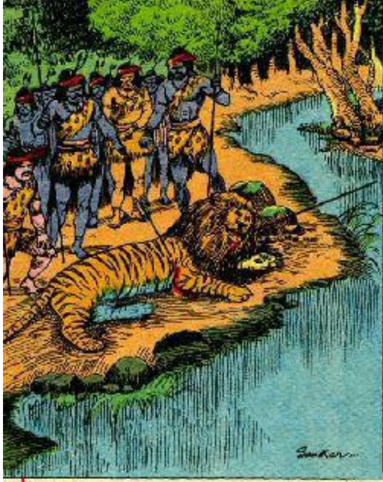
वीरबाहु जवळच्या एका झाडावर चढला आणि त्या जनावराचे नीटपणे निरीक्षण केल्यावर तो दचकलाच. कारण डोक्याभोवती असलेल्या आयाळीमुळे तो एकीकडे सिंहासारखा दिसत होता, तर दुसरीकडे अंगावरील चट्ट्यापट्ट्यांमुळे तो वाघासारखाही वाटत होता! असला प्राणी त्याने पूर्वी कधीच पाहिला नव्हता.

इतक्यात त्या विचित्र जनावराला वीरबाहुची चाहूल लागली अन् वाघ आणि सिंहाच्या मिश्र आवाजात एक गर्जना करून झाडीतून बाहेर पडून तो प्राणी वीरबाहु बसला असलेल्या झाडाकडे आला. ही संधी घालवायची नाही, असे ठरवून वीरबाहूने प्रथम त्या प्राण्याच्या काळजाचा वेध घेऊन सरंकन एक बाण धनुष्यातून सोडला.

त्या बाणाचा आघात झाल्याबरोबर त्या जनावराने झाडाच्या पानात लपलेल्या वीरबाहुच्या दिशेने उसळी मारली. आता वीरबाहुने भाला असा फेकला की तो घस्सकन त्या क्रूर जनावराच्या गळ्यातच घुसला! त्याबरोबर तो प्राणी जोरात जमिनीवर आदळला, पण पटकन् उठून तो झऱ्याकडे धावू लागला. वीरबाहु त्याला तसा बरा जाऊ देणार? झाडावरून चपळपणे उतरून त्याने त्या प्राण्यावर बाणांचा पाऊसच पाडला! शेवटी भयंकर जखमी होऊन तो विचित्र प्राणी झऱ्याकाठी कोसळून तडफडू लागला आणि अल्पावधीतच त्याने प्राण सोडला!

सकाळ होताच आसपासच्या जंगली कबिल्यांचे लोक मोक्यावर पोचले. आणि ते विचित्र जनावर पाहून आश्चर्यात पडले! आपल्याच नायकाच्या मुलाने—वीरबाहुने त्याची शिकार केल्याचे जाणून त्यांना फारच आनन्द वाटला. कारण आता

लवकरच राजकुमारीशी विवाह होऊन तो अर्ध्या राज्याचा राजाही बनणार होता.

राजा पद्माक्षला ही खबर पोचली, की एका भिल्ल युवकाने एकटयानेच मोठ्या धैर्याने त्या भयानक जनावराची शिकार केली आहे. बातमी ऐकून प्रथम त्याला खूप आनन्द झाला. पण लगेच त्याला फार दु:खही झाले. कारण त्याला असे कळले की ज्या भिल्ल युवकाने जनावराची शिकार केली आहे, तो अगदीच अडाणी आणि मागास समाजातला आहे, संस्कारहीन आहे! अशिक्षितही आहे हा युवक! असला जंगली माणूस आपला जावई होणार म्हणून तो फार विचलित झाला.

घोषणा करते वेळी राजा पद्माक्षला वाटले होते की एकादा शूर राजकुमार त्या जनावराची शिकार करील, पण घडले ते विपरीतच! एका कुरूप-असंस्कारित अशा युवकाने ही कामगिरी पार पाडली होती.

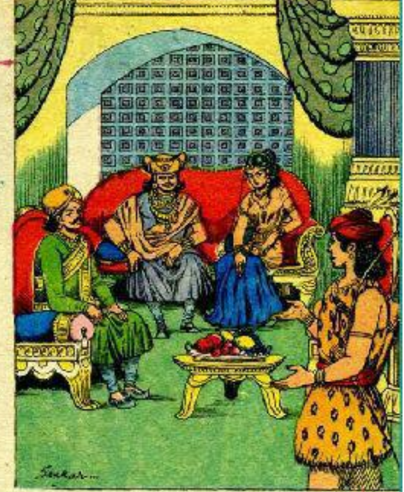
राजाने पुन्हा आपला मंत्री व राजकन्या यांच्याशी काहीं विचार-विमर्श केला. ते दोघंही फारच विचारात पडले होते, त्यांची बुद्धीच काम करीनाशी झाली होती. त्यांना असेही वाटत होते की राजवंशावर हा डाग लागल्यासारखे होणार होते.

"बाबा, त्या भिल्ल युवकाशी एकान्तात बोलून त्याला सांगा की–तुला फक्त अर्धं राज्यच दिलं जाईल." युवराज्ञी विवेकवती म्हणाली.

मंत्र्यानेही तिला दुजोरा देत राजाला सुचवले–"होय महाराज, असंच करावं आपण. अर्धं राज्य मिळालं की वीरबाहु नक्कीच खुश होईल. पण त्याच्याच तोंडून वदवून घ्यायला हवं की–आपण युवराज्ञीच्या लायकीसे नाही आहोत. आपण अगदीच अशिक्षित व जंगली असल्यामुळे स्वत: होऊनच राजकुमारीशी विवाह करणं आपल्याला मान्य नाही. म्हणजे 'राजाने वचनभंग केला' असं होणार नाही. तो डाग नको लागायला."

हा सल्ला राजाला आवडला. वीरबाहु स्वत:च म्हणत असेल की–'आपण राजकुमारी विवेकवतीसाठी अयोग्य आहोत व त्यासाठी हा विवाह आपल्याला अमान्य आहे', तर प्रजेच्या मनातले राजाचे स्थान डागळणार नाही. राजाने वीरबाहूला बोलावून घेऊन मोठ्या थाटाने त्याचा सत्कार केला व गुप्त मसलतीच्या खोलीत त्यांच्या रहाण्याची सोय केली. नंतर राजा, मन्त्री व स्वत: राजकुमारी विवेकवती असे तिघे जण त्याच्याकडे गेले व त्यांनी आपल्या मनातली गोष्ट त्याच्यासमोर उघड केली. लोकांसमोर 'आपण सांगितल्याप्रमाणे बोलण्याचे त्याने मान्य करावे' अशी त्यांनी त्याला विनन्ती केली. क्षणभर काही विचार करून वीरबाहु म्हणाला–"महाराज, मला तर अर्धं राज्यही नकोय. आपल्या घोषणेप्रमाणे मिळणाऱ्या पुरस्कारासाठी काही मी ही शिकार केलेली नाही. एक चांगला नागरिक म्हणून मी आपलं कर्तव्य केलं इतकंच! लोकांचे प्राण वाचवण्यासाठीच केवळ मी हे साहस केलं. मी स्वत: लोकांना सांगेन की–मीच अर्धं राज्य व युवराणीशी विवाह या दोन्हीला नकार दिलाय." इतके बोलून वीरबाहु तेथून परत फिरला.

समस्या इतक्या सहजपणे सुटलेली पाहून राजा व मन्त्री–दोघांनाही फार आनन्द

वाटला. परंतु वीरबाहुला थांबायला सांगून युवराणी विवेकवती राजाला म्हणाली–"बाबा, या भिल्ल युवकाला तुम्ही अर्धं राज्य द्या, वा न द्या, पण मी मात्र याच्याशीच विवाह करणार आहे. मला क्षमा करा आणि मला याच्याबरोबर जायला अनुमति द्या."

हे ऐकून राजा पद्माक्ष व मंत्री दोघेही अवाक् झाले!

ही गोष्ट सांगून वेताळ पुढे म्हणाला–"राजा, वीरबाहुने खरं तर अर्धं राज्य आणि राजकुमारीशी विवाह यांसाठीच प्राण संकटात घालून त्या भयानक प्राण्याची शिकार केली होती. आणि त्या आशेनेच

राजाकडून आमन्त्रण मिळताच तो राजवाड्यात पोचला. पण युवराज्ञीशी आपला विवाह होऊ शकत नाही असे कळल्यावर तो–आपण बक्षिसाच्या आशेनं नव्हे, तर एका नागरिकाचं कर्तव्य म्हणून ही शिकार केली–असं खोटं का बोलला? एकाद्या भिऱ्या माणसाप्रमाणे हाती येत असलेल्या अर्ध्या राज्याचाही त्याग त्याने का केला? आणखी कुरूप व जंगली मानून त्या वीरबाहुशी विवाह नाकारणाऱ्या राजकुमारीत अचानक बदल होऊन तिने त्याच्याशी विवाह करण्याचा निर्णय का घेतला? या प्रश्नांची उत्तरं माहीत असूनही ती देण्याचं टाळलंस तर, हे राजा, तुला माहीतच आहे, की तुझं मस्तक फुटून त्याचे शतशः तुकडे होतील."

राजा विक्रम या प्रश्नांची उत्तरे देण्यासाठी लागलीच बोलू लागला–"पद्माक्ष हा त्या देशाचा राजा होता, उत्तम प्रजापालक होता. अशा उच्चपदस्थ व्यक्तीने आपला वायदा पाळला नाही–वचनभंग केला. युवराणीचा वीरबाहुशी विवाह न व्हावा या इच्छेने त्याने स्वत: वीरबाहुला स्वत:लाच म्हणायला भाग पाडलं की–आपण स्वत:च या सर्वांचा त्याग केला आहे. जो राजा वचन पाळू शकत नाही, अशा राजाकडून अर्ध राज्य घेणंही अविवेकपूर्ण होईल हे ओळखून स्वत:ला धोक्यातून वाचवण्यासाठी पूर्ण विचारान्तीच वीरबाहु खोटे बोलला. विवेकवतीने प्रथम वीरबाहुला अशासाठी नापसन्त केले होते की, तो हीनकुलीन व असंस्कारित होता. पण अशिक्षित असूनही तो किती सभ्य व सुसंस्कृत आहे, योग्य समयी योग्य निर्णय घेण्यात कुशल आहे–हे पाहून ती स्वत:च त्याच्याकडे आकर्षित झाली आणि तिने त्याच्याशी विवाह करण्याची अनुमति आपल्या पित्याकडे मागितली."

अशा तऱ्हेने योग्य उत्तर दिल्यावर राजाचा मौनभंग झाल्यामुळे वेताळ प्रेतासह अदृश्य होऊन पुन्हा त्या झाडाच्या फान्दीला लटकू लागला. (कल्पित)

पुष्पक विमान

खूप जुनी गोष्ट आहे ही. विक्रमपुरीचा राजा धीरसिंह एक दिवस आपल्या अधिकाऱ्यांसह राजोद्यानात बसून गप्पागोष्टी करत होता. अचानकच आकाशाकडे नजर उचलून पहात राजा म्हणाला–"अरे पहा, पहा! आकाशातून विमानासारखं काहीतरी चाललंय पहा! त्याचा विलक्षण आकार पाहून मला तर वाटतंय की कोणी देवदेवता किंवा गंधर्वच त्यात बसून जात असावेत."

चन्द्रकेतु नावाचा एक अधिकारीही लगेच आकाशाकडे पहात म्हणू लागला–"खरंच की! काय अद्भुत् प्रकार हा महाराज! आपली नजर तर एकदम तीक्ष्ण खरीच! हे विमान अगदी पुष्पक विमानासारखं दिसतंय, शंकाच नाही!"

सूर्यबाहु नावाचा आणखी एक अधिकारीही त्यांची री ओढत म्हणू लागला–"हां हां महाराज! चन्द्रकेतुचं म्हणणं अगदी शंभर टक्के खरंच आहे हं!"

तक्षशिला नगरीत आपलं अध्ययन संपवून आलेला राजपुरोहिताचा पुत्र पद्मनेत्रही तिथे जवळच उभा होता. पण तो सोडून बाकी सर्वचजण चंद्रकेतु व सूर्यबाहु यांच्या सुरात सूर मिळवून म्हणू लागले–'महाराज मोठे भाग्यवान खरेच! म्हणूनच त्यांना हे अद्भुत् दृश्य प्रथम दिसलं!' परंतु पद्मनेत्र मात्र काहीच न बोलता उभा असलेला पाहून राजा धीरसिंह त्याला विचारू लागला–"काय झालं पद्मनेत्र? तू गप्प का?"

पद्मनेत्र यावर नम्रपणे म्हणाला–"क्षमा असावी महाराज? माझ्या दु:साहसाबद्दल क्षमा करणार असाल तर मी अवश्य आपल्या प्रश्नाचं उत्तर देईन."

"हो, हो! बेलाशक! अगदी निर्भयपणे उत्तर दे पद्मनेत्र!" हसत हसत धीरसिंहने

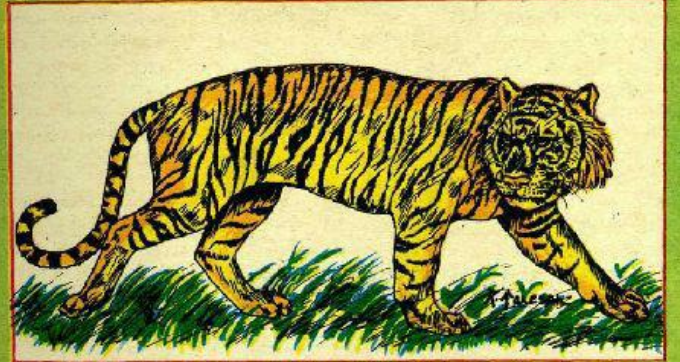
पद्मनेत्रला आश्वासन दिले. पद्मनेत्र उत्तरला–"महाराज, आत्ता आकाशातून विमानबिमान काहीही गेलं नाही. आपल्याला केवळ भास झाला!"

जरासा रागाचा आव आणत राजा म्हणाला–"अरे वा! माझ्याबरोबरच विमानं पाहिलेली ही इतकी माणसं इथे असताना, तू मात्र फक्त 'भास आहे, संशय आहे' असं काहीतरी बोलतोयस!"

पद्मनेत्र पुन्हा नम्रपणे बोलू लागला–"महाराज, पुष्पक विमान किंवा गन्धर्वांचा आकाश-विहार वगैरे केवळ काल्पनिक गोष्टी असतात. पण जर कधी, कुठे आपल्या कानांना वा डोळ्यांना असाधारण असं काही ऐकू आलं, वा दिसलं, तर त्याचं कारण एकच असू शकतं–ते म्हणजे आपली मानसिक दुर्बलता किंवा काही शारीरिक रुग्णता! पण आपल्याला जसा भ्रम झाला, तसाच भ्रम इथे उपस्थित असणाऱ्या सर्वांना का झाला असावा, याचं कारण आपणास नक्कीच माहीत आहे!"

हे ऐकून धीरसिंह सर्वांना उद्देशून म्हणाला–"हा पद्मनेत्र जे काही बोलला, ते सर्व अक्षरशः खरं आहे. मी कुठलं विमानही पाहिलं नाही, अन् गन्धर्वही नाही पाहिला! मी फक्त अशा एकाद्या सल्लागाराच्या शोधात आहे, की जो राज्यातली सर्व परिस्थिति जशी पाहील, अगदी तशीच मलाही सांगेल; आणि यासाठीच मी आत्ताचं हे विमान स्वतःच उत्पन्न केलं. पण माझ्या दरबारातले तुम्ही सर्व अधिकारी माझ्या बोलण्याचं समर्थन करून, सन्मान मिळवण्यासाठी उगाचच वेड्यासारखे धावत आहात. खऱ्या परिस्थितीकडे माझं लक्ष वेधून घेऊन माझं शासन चांगलं घासूनपुसून नीट करण्याबाबतची तुमची जबाबदारी तुम्ही विसरला आहात. पण हा तरूण मुलगा पद्मनेत्र मात्र आपली जबाबदारी न विसरता माझं मन जिंकून घेण्यात सफल झाला आहे. म्हणून मी त्याची आपला 'मुख्य सल्लागार' म्हणून नेमणूक करत आहे."

भारतातील पक्षी न जनावरे : वाघ

एके काळी 'शाही बंगाली वाघ' म्हणवले जाणारे हे वैभवपूर्ण वन्य प्राणी बंगालमधील सुंदरबन या भागात मोठ्या संख्येनं दिसत असत. खरोखरच, वाघ हा जंगलाचा अनभिषिक्त राजाच होय! यामुळेच शिकारप्रिय राजा-महाराजांना वाघाच्या शिकारीबद्दल फारच आकर्षण वाटे. 'वाघाची शिकार' म्हणजे एक 'शाही क्रीडा' मानली जाई. परन्तु, या शाही क्रीडेमुळेच कोणे एके काळी ४०,००० पर्यंत असणारी वाघांची संख्या खूप घटली. वीस वर्षांपूर्वी, सन् १९७२ च्या मोजणीत ही संख्या २,००० पेक्षाही कमीच भरली होती! त्यावेळी वाघाला 'राष्ट्रीय पशु' म्हणून स्थान देऊन, 'वाघ विस्तरण योजना' आखून असे जाहीर केले गेले की, संपूर्ण जातच नष्ट होण्यापासून बचाव केल्या जाणाऱ्या हिंस्र पशुंमधे वाघाचीही गणना केली गेलेली आहे. सध्या खास वन्य पशु संरक्षणासाठी १६ केन्द्रे आणि अन्य काही ठिकाणे यांच्यात एकूण वाघांची संख्या ४,००० च्याही काहीशी अधिकच आहे.

'मांजर' परिवारातला प्राणी वाघ हा सदैव शिकारीच्या शोधात फिरत असतो व तो कोणत्याही प्राण्याला खातो. त्यातल्या त्यात त्याचे प्रिय भक्ष म्हणचे जंगली हरण, सांबर, काळे हरण व डुक्कर. वाघ हा उत्तम पोहोणारा प्राणी असून काही शिकार न मिळाल्यास मासेही पकडून खातो. हा प्राणी दाट अशा हिरव्या जंगलात रहातो. मस्तकापासून शेपटापर्यंतची याची लांबी ८ ते ९ फूट, म्हणजेच २८०–२९० सें. मी. असते व वजन जवळजवळ २७० किलो इतके असते.

जखमी झालेला वाघ मात्र एकाएकी नरभक्षी बनतो.

बालक कोविद

मद्रासमधे नुकटयाच झालेल्या संगीतोत्सवात बारा वर्षाच्या बाल कोविद शशांकने दोन तासपर्यंत अद्‌भुत असे वेणु वादन (बासरी) करून श्रोत्यांना आनन्दसागरात बुडवून ठेवले होते. साधारणपणे संगीतोत्सवात संध्याकाळी ६ ते ९ ही वेळ केवळ प्रतिष्ठाप्राप्त विद्वानांसाठीच राखून ठेवलेली असते. पण अशी प्रतिष्ठाप्राप्त वेळ कार्यकर्त्यांनी या बाल-कोविदाला दिली अन् या संगीतज्ञ बालकाने कार्यकर्त्यांचा विश्वास दुणावून हे सुंदर बासरीवादन केले व संगीत-प्रेमी रसिकांना मोहवून टाकले. इतकेच नव्हे, तर टीकाकारांनाही खुष करण्यात शशांक सफल झाला.

शशांक अगदी शैशवावस्थेतच संगीताकडे आकृष्ट होत असे. शशांकचे वडील सुब्रह्मण्यमही एक बासरीवादकच. ते जेव्हां बासरीवर एकादा राग आळवत, तेव्हां शशांक ते मोठ्या आवडीने ऐकत राही. काही राग तर त्याला फारच आवडायचे. हे राग जेव्हां त्याचे वडील वाजवत, तेव्हा तो शुद्धबुद्ध हरपून व विश्रान्तीही न घेता ते ऐकत राही. शशांक जेव्हां अवघा तीनच वर्षांचा होता; तेव्हांच तो ७० मुख्य मुख्य असे राग ओळखत असे. मुलाचे संगीताबद्दलचे हे आकर्षण पाहून पित्याने मुलाला पद्धतशीर संगीत शिकवण्याची व्यवस्था करून टाकली. मुलाला व्हायोलिन शिकवण्याचाही पित्याने प्रयत्न केला. परंतु व्हायोलिन सोडून, त्याने आपल्या वडिलांची बासरीच उचलली. पित्याचे बासरीवादन त्याने खूपच लक्षपूर्वक पाहिले–ऐकले होते. त्यामुळे शशांक ती सहज वाजवू शकला. शशांकला उच्च प्रतीचे संगीत-शिक्षण मिळाले. यासाठी त्याच्या संपूर्ण परिवारानेच आतापर्यंत रहात असलेले बॅंगलोर हे शहर सोडून कर्नाटक संगीताचे प्रमुख स्थान मद्रास येथे स्थलांतर केले. अर्थात त्यासाठी पित्याने कॉलिज मधील आपली प्राध्यापकाची नोकरीही सोडून दिली.

शशांकने परदेशात प्रथमत: ऑस्ट्रेलियातील ॲडलेड येथे जेव्हा आपला पहिला कार्यक्रम केला, तेव्हां त्याचे वय अवघे दहा वर्षांचेच होते. तेथून स्वदेशी परतताना सिंगापुर व मलेशिया येथेही त्याचे कार्यक्रम झाले. आपल्या देशात प्रथम १९९० मधे मुंबईच्या एका प्रतिष्ठित अशा संगीत-सम्मेलनात शशांकने आपले बासरी-वादनाचे प्रदर्शन केले. यानंतर अन्य संगीत-सांस्कृतिक संस्थाही त्याला कार्यक्रमासाठी आमन्त्रणे देऊ लागल्या. तो जेथे जातो, तेथे श्रोते त्याचे बांसरी-वादन ऐकून मंत्रमुग्ध होतात.

इतर विषयात मात्र शशांकची गति अन्य सर्वसाधारण मुलांप्रमाणेच आहे. शाळेत जायला मात्र त्याला फारसे आवडत नाही. कधीकधी तो हट्ट करतो, आणि बासरी हातातच धरत नाही. अशा वेळी त्याला समजावणे, त्याच्या नाकदुऱ्या काढणे किंवा क्वचित त्याला रागावणेही भाग पडते असे, असे त्याच्या वडिलांनी सांगितले. इतर मित्रांबरोबर खेळण्यापेक्षा आपल्या बहिणींबरोबर खेळणे त्याला जास्त आवडते. त्याला मोकळे सोडले की तो फक्त ऑडियो कॅसेट ऐकतच आपला वेळ घालवतो.

इतके असूनही, शशांकचे पूर्ण कुटुंब आज केवळ त्याच्या कमाईवरच जगत आहे, हे कळले की आश्चर्य वाटते ना?

तुम्हाला माहीत आहे?

१. संयुक्त राष्ट्रसंघाचा पहिला मुख्य सचिव कोण होता?
२. कॉमनवेल्थ-दिवस केव्हां साजरा केला जातो?
३. जवाहरलाल नेहरूंनी 'डिस्कव्हरी ऑफ इंडिया' हे पुस्तक कोणत्या जेलमधे असताना लिहिले?
४. 'द लेडी विथ द लॅम्प' या नावाने प्रसिद्ध झालेली स्त्री कोण?
५. महम्मद पैगंबरचे माता-पिता कोण?
६. 'उडती तबकडी' पाहिल्याची वार्ता प्रथम केव्हां मिळाली?
७. येशूला सुळावर चढवले तेव्हां आपल्या आईची काळजी वाहण्याबद्दल त्याने कोणत्या शिष्याला सांगितले?
८. 'ओल्ड टेस्टामेंट' मधे नोहाचे आजोबा म्हणून कोणाचा उल्लेख आहे?
९. चन्द्रमंडळावर उतरलेली पहिली मानवनिर्मित वस्तु कोणती?
१०. माओ त्से तुंगने 'पीपल्स रिपब्लिक ऑफ चायना' ची स्थापना केव्हां केली?
११. आपल्या लेखनात अटलांटिसचा उल्लेख कोणी केला?
१२. राइट-बंधुंनी प्रथम आकाश-यात्रा केली. व्यवसायाने ते कोण होते?
१३. इटलीतल्या एका महिला डॉक्टरने आपल्या व्यवसाया पेक्षा विपरीत अशा निराळ्याच एका क्षेत्रात नाव कमावले. ही महिला कोण?
१४. अमेरिकेतील कोणत्या सिनेनटीचे चित्र पोस्टाच्या तिकिटावर छापले गेले?
१५. कोणत्या देशाचा क्रिकेट हा 'राष्ट्रीय खेळ' आहे?

उत्तरावली

१. ट्रिग्वे ली.
२. २४ मे.
३. अहमदनगरचा किल्ला.
४. क्रिमियन युद्धात (१८५३-५६) जखमी सैनिकांची शुश्रूषा करणारी फ्लॉरेन्स नाइटिंगेल.
५. अमीना व अब्दुल्ला.
६. जून २४, १९४७ रोजी. या दिवशी एका वैमानिकाने उडती तबकडी प्रथम पाहिली.
७. जॉन.
८. मॅथ्युसेला. हा एकूण ९६९ वर्षे जगला असे बायबलमधे म्हटले आहे.
९. रशियाने पाठवलेले अंतराळयान लूना-२. हे १३ सप्टेंबर १९५९ रोजी चन्द्रमंडळावर पोचले.
१०. २१ सप्टेंबर १९४९. सोवियट संघाने त्याला सर्वात अगोदर मान्यता दिली.
११. ग्रीकचा तत्त्वज्ञ प्लेटो.
१२. सायकलचे दुकान व कारखाना चालवत असत.
१३. मारिया मॉंटेसरी. या सुप्रसिद्ध शिक्षणतज्ञेच्या नावे काही शैक्षणिक सिद्धांत प्रसिद्ध आहेत.
१४. ग्रेस केली. 'द कंट्री गर्ल' या चित्रपटातील कामाबद्दल तिला ऑस्कर ॲवॉर्ड मिळाले होते.
१५. ऑस्ट्रेलिया.

छोटया बालकाचे सोन्यासारखे मन

नुकतेच उत्तरप्रदेशात भूकंपामुळे अनेक लोकांचे अतिशय नुकसान झाले. भूकंप-पीडितांच्या मदतीसाठी अनेक सरकारांकडून खूपसे धन आले. या भूकंपामुळं दुःखी झालेली बालके टी. व्ही. मधे पाहून एका चिनी मुलाचे मन द्रवले. त्याने ६०० रुपये त्यांच्या मदतीसाठी पाठवले. चीनमधील शांघाय येथे रहाणाऱ्या या दहा वर्षांच्या मुलाने आपल्या पित्याकरवी बीजिंगमधील भारतीय दूतावासाकडे १०० येन या भूकंप-पीडितांसाठी पाठवले. ही रक्कम म्हणजे त्याला एका टी. व्ही. सीरियलमधे काम केल्याबद्दल मिळालेल्या मेहेनतान्याचा अर्धा हिस्सा होय. बाकीचा अर्धा भाग त्याने अगोदर चीनमधील पूर-पीडित लोकांच्या मदतीसाठी दिला होता.

चांदोबाच्या बातम्या

नावेमधून पॅसिफिक-सफर

"एकेक मिनिट एकेका तासासारखे वाटले. एक-एक तास एकेका दिवसासारखा भासला." पॅसिफिक महासागराची सफर नावेतून पार करणाऱ्या जेरॉल्ड डी. अवोयिल या ४१ वर्षांच्या फ्रेंच माणसाचे हे उद्‌गार आहेत.

८ मीटर लांबीच्या नावेत बसून जपानच्या पूर्व तटावरून त्याने आपली सफर सुरू केली; व नाव वल्हवत १३३ दिवसात १०,००० कि. मी. अंतर कापून तो २१ नोव्हेंबरला अमेरिकेतील ओरिगान या पोर्टलॅण्ड समीपच्या स्थानी पोचला. शारीरिक रूपाने खूप थकलेला असला, तरी मनाने तो फारच आनन्दी दिसत होता.

जावे त्याच्या वंशा

श्रीपुर गावात गोवर्धन नावाचा एक धनवान इसम रहात असे. त्याचे अनेक प्रकारचे व्यवसाय असल्यामुळे त्याच्याकडे नोकर-चाकरही खूप असत. पण हा गोवर्धन आपल्या नोकरांकडून कसून काम घेणेच फक्त जाणत असे, त्यांच्या काही अडचणी, आजार वगैरेंचा तो कधी विचारच करत नसे. बिचाऱ्या नोकरांना जेमतेम एकवेळ पोट भरेल इतकीत मजुरी मिळे. पण करणार काय? मुकाटयाने सारे सहन करण्यापलिकडे त्यांना गत्यन्तर नव्हते!

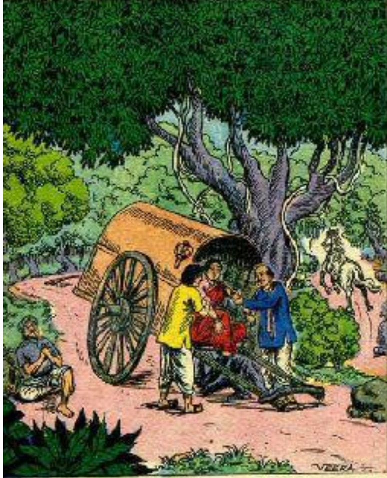
हे सर्व पाहून पाहून गोवर्धनची पत्नी सुजाता व पुत्र गिरिधर या दोघांनाही फार वाईट वाटे. पण तेही याबाबत काही करू शकत नसत.

गोवर्धनजवळ एक देखणीशी बग्गी होती. त्या बग्गीतून तो नेहमीच कामानिमित्त जवळच्या शहरी किंवा अन्य गावी जात असे. बग्गीच्या घोडयाची तो मोठया प्रेमाने खूप काळजी घेई, पण बग्गी चालवणारा बीरू मात्र त्याच्या लेखी कोणीच नव्हता.

शहरात जाताना एका जंगलातून जावे लागे. त्यात केवळ हींस्र पशुच नव्हे, तर राक्षसी वृत्तीचे चोर-दरोडेखोरही असत. एके दिवशी बायको व मुलाला बरोबर घेऊन गोवर्धन कुणा नातेवाईकाकडील लग्नासाठी बग्गीत बसून शहराकडे निघाला. सुजाताने बरोबर बरेचसे सामान घेतले होते आणि मुलाच्या सूचनेवरून गोवर्धनने व्यापारासाठी काही मालही बरोबर घेतला होता. पहाटेच ते सर्व घरून निघाले आणि दुपार होता होता जंगलात पोचले.

वाटेत बीरू अचानक लगाम सोडून, आपली छाती चोळत बग्गीतच कोसळला अन् जोरजोरात कण्हू लागला. दुसऱ्याच

सौ. राधा भागवत

क्षणी घोडा बग्गीपासून सुटून सैरावैरा धावत झाडीत दिसेनासा झाला. इकडे वेगात असलेली बग्गी तशीच घोड्याविना उताराच्या रस्त्यामुळे पुढे सरसरत राहिली आणि एका झाडाला टक्कर देऊन थांबली! गोवर्धन, सुजाता व गिरिधर कसेबसे बग्गीतून खाली उतरले. बीरू मात्र बग्गीत कण्हत राहिला. त्याला काही बोलण्याइतकीही शुद्ध नव्हती!

"नशीब आपलं! नाहीतर बग्गीच उलटली असती!" जोराने सुस्कारत गोवर्धन म्हणाला.

"आता काय करायचं?" गिरिधर विचारू लागला.

"काय करणार? आपण तिघं थोडं-थोडं सामान उचलून चालायला लागू या, दुसरा मार्गच काय?" सुजाता म्हणाली.

खरे तर तिघेही हींस्र पशु आणि दरोडे-खोरांच्या भीतीने मनोमन इतके घाबरले होते, की बीरूचा विचारही त्यांना शिवला नाही. थोडे थोडे सामान डोक्यावर घेऊन तिघेही चालू लागले.

पण जरा दूर जाताच सुजाताला बीरूची आठवण झाली. ती म्हणाली-"आपण बीरूला तसाच सोडून आलो की! बिचाऱ्याची जंगलात काय परिस्थिति होईल कुणास ठाऊक!"

"याचा आत्ता काय विचार करायचा? शहरात पोचलो की त्याच्यासाठी माणूस पाठवू. तुम्हाला फक्त बीरूच सुचतोय; पण घोडा आणि बग्गीचं काय? त्यांची किंमत किती आहे माहित?" गोवर्धन चिडून गेला.

मोठ्या कष्टाने फर्लांगभरही चालले नसतील, इतक्यात 'ओझं वहाणं म्हणजे काय असतं' हे त्यांना कळून चुकले. जंगल पार करून आता ते कडक उन्हात ताप-लेल्या रेतीच्या उघड्या माळावर येऊन पोचले होते. तोपर्यंत तिघेही अतिशय थकून गेले होते. त्यातल्या त्यात सर्वात जड पेटी डोक्यावर घेतलेल्या गोवर्धनला आता एक पाऊलही पुढे टाकणे अवघड झाले. पेटी खाली ठेऊन त्यावर बसत तो बायकोला म्हणाला-"फार तहान लागली ग, घशाला शोष पडलाय नुसता! पाण्याचा तांब्या कुठंय तो दे बघू?"

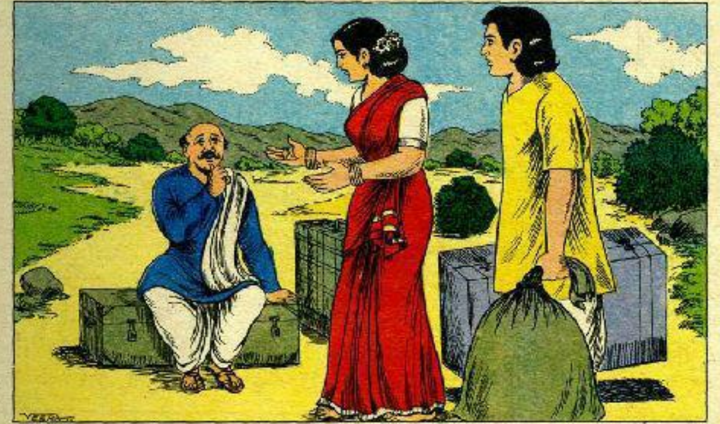
दचकून सुजाता म्हणाली-"तो तर गाडीतच राहिला हो!"

आता मात्र कडक उन्हात ओझी वहा-णाऱ्या आपल्या नोकरांचे तहानेने व्याकुळ-लेले चेहरे गोवर्धनच्या नजरेसमोर नाचू लागले! 'पाणीही पिऊ न देता ओझी वहायला लावून आपण त्यांना किती सतावत होतो!' याची जाणीव आता त्याला होऊ लागली. इतक्यात हृदयविकाराने छातीत दुखत असलेल्या, अन् आपण तसेच बग्गीत सोडून आलेल्या म्हाताऱ्या बीरूचीही गोवर्धनला आठवण आली. त्याला एकटाच सोडून आल्याबद्दल गोवर्धनला स्वतःचीच लाज वाटू लागली.

गोवर्धन तसाच उठला अन् मागे वळून म्हणाला-"गाडीतून तो फिरकीचा तांब्या घेऊन येतो. तुम्ही दोघं इथंच थांबा तोवर."

यावर गिरिधर म्हणाला-"बाबा, तुम्ही थांबा इथेच, मीच जाऊन आणतो पाणी."

पण गिरिधरला थांबवत गोवर्धन म्हणाला-"मी खरं तर पाण्यासाठी नव्हे, पण म्हाताऱ्या बीरूसाठी जायला निघालो होतो! चल, आपण घोडा शोधून काढू अन् बीरूला शहरात नेऊन प्रथम एकाद्या वैद्याकडे नेऊ. चल बेटा!"

गोवर्धनच्या तोंडून हे शब्द ऐकून सुजाता व गिरिधर ऐकमेकांच्या चेहऱ्याकडे पहातच राहिले. त्यांना पाहून गोवर्धन म्हणाला– "आजपर्यंत मी बरोबरच्या लोकांशी अमानुषपणे वागलो. आजचा अनुभव म्हणजे मला एक धडाच झाला! म्हणतात नं–'जावे त्याच्या वंशा, तेव्हां कळे'? मला आत्ता कळलं की तहान-भुकने व्याकुळलेले माझे नोकर उन्हात कशी ओझी वहात असतील!"

इतक्यात त्यांना घोड्याच्या टापांचा आवाज ऐकू आला. बग्गी घेऊन बीरू त्यांच्याकडेच येत होता!

लवकर लवकर बग्गीजवळ पोचत गोवर्धन म्हणाला–"बीरू, छातीत दुखत असताना हा त्रास कशाला घेतलास बाबा? घोडा शोधून, बग्गी जोडून अशा आजारात आलासच कसा?" हे विचारणाऱ्या गोवर्धनच्या आवाजात दया, करुणा ओत-प्रोत भरलेली होती.

"मालक गेली सोळा वर्षं हे दुखणं मागं असूनच काम करत आलोय न मी! ते काही खाणार नाही मला, सवय झाली आता! अन् हा घोडा तरी जाणार कुठं? झक्कत परत आला गाडीजवळ. पण माझ्या-मुळे आज आपणावर ओझं उचलायची पाळी आली. माफ करा मालक मला!" बीरू बोलला.

हे ऐकून गोवर्धनचा चेहरा प्रसन्न झाला. बीरूची पाठ थोपटत तांब्या उचलून त्याने घटाघटा पाणी प्यायले. आणि म्हणाला– "अरे पण काही चूकच नाही, तर माफी कसली? झालं ते छानच झालं! आता मला कळून चुकलं की नोकरांना निर्दयपणे वागवू नये. ओझं वहाणाराचा बोजा, नुसते पहाणाराला काय करणार? जावे त्याच्या वंशा...."

नंतर बायको व मुलासह बग्गीत बसून गोवर्धन शहरात पोचला. या घटनेनंतर गोवर्धनन पार बदलून गेला, नोकरांच्या बाबतीत तो खूप उदार झाला. तेही गोवर्धनला आपला भगवान मानून सर्वां-समक्ष त्याची स्तुतिस्तोत्रे गाऊ लागले!

हिंसा

जंगलाजवळच्या गावात रहाणारा एक शेतकरी संध्याकाळपर्यंत शेतातलं काम उरकून परत येत होता. रस्त्याच्या बाजूनं त्याला वाघाची डरकाळी ऐकू आल्यानं तो वळून तिकडे पाहू लागला. चार-फुटांवरच दोन झाडांच्या खोडांमधे अडकलेला वाघ बाहेर निघण्यासाठी धडपडत असलेला दिसला त्याला!

शेतकऱ्याला भीति वाटली की, वाघ आता जर स्वतःला सोडवण्यात सफल झाला तर प्रथम तो आपलीच चटणी उडवील! म्हणून त्याने विचार केला की वाघाला आत्ता मारून टाकलं, तरच आपली खैरियत! झटकन तो वाघाजवळ गेला आणि त्याने त्याचे मागचे दोन्ही पाय घट्ट पकडले. पण जवळच्या कोयत्याने ते पाय कापून टाकणं त्याला अशक्य होऊ लागलं. इकडे वाघही धडपडून शेतकऱ्याच्या पकडीतून आपले पाय सोडवून घ्यायचा प्रयत्न करू लागला. 'आता काय करावं?' शेतकरी विचारात पडला. इतक्यात त्या रस्त्याने जाणारा एक संन्यासी, शेतकऱ्याला दिसला. त्याला तो म्हणाला–"महाराज, आपल्याला दिसतंच आहे ना? मी हे पाय असेच धरून ठेवतो. तुम्ही तेवढे वाघाचे पाय या धारदार कोयत्याने कापून टाका."

पण मान हलवत संन्यासी म्हणाला–"छे, छे! मी हिंसा नाही करणार, माफ कर बाबा मला! मी कधी हत्याराला स्पर्शही करत नाही."

"बरं, मग तुम्ही हे पाय पकडा; मी वाघ मारतो!" शेतकरी म्हणाला.

संन्याशाने वाघाचे पाय धरले. पण शेतकरी मात्र पटकन कोयता घेऊन तिथून निघून जाऊ लागला! आश्चर्यानं संन्यासी विचारू लागला–"अरे, निघून का चाललास बाबा? वाघाला कोण मारणार मग?"

शेतकरी उत्तरला–"स्वामीजी, तुमचं बोलणं ऐकून मी ही विरक्त झालो; हिंसा सोडून दिली मी! आता तुम्ही मला वाघ मारायला सांगाल तर ते ठीक नाही होणार, कारण पाय पकडून राहिलेल्या तुम्हालाही त्यातलं पाप लागेल ना? ते ही नकोय मला!" अन् इतकं बोलून शेतकरी गावाकडे निघून गेला.

Restore

गुरु व शिष्य

राजा यशपालला दोन पुत्र होते. मोठा श्रीधर चांगला चलाख व बुद्धिमान होता, पण धाकटा जलंधर मात्र एक नंबरचा मूर्ख होता. दोघांना एकाच गुरूकडे शिकायला पाठवायचे असे राजाच्या मनात होते. यासाठी तो दंडकारण्यात रहाणाऱ्या सांदीपकडे गेला.

राजाची इच्छा ऐकून सांदीप म्हणाला–"मी आता म्हातारा झालोय. गुरुकुल चालवायची शक्ती माझ्यात उरली नाही. पण माझे दोन शिष्य राजधानीतच रहातात. त्यांना चांगलं नावही मिळालंय आतापर्यंत! त्यांच्यापैकी एकाकडून आपली इच्छापूर्ति होऊ शकेल."

राजा प्रथम बृहस्पति नावाच्या शिष्याकडे गेला व त्याने आपल्या मनातली गोष्ट त्याला सांगितली. ते बोलणे ऐकून बृहस्पति म्हणाला–"राजाचंच काय, पण खुद्द देवाचा मुलगा जरी माझ्याकडे आला, तरी त्याची परीक्षा घेतल्यावाचून मी त्याला आपला शिष्य बनवून घेत नसतो."

बृहस्पतीचे हे बोलणे ऐकून राजा चांगलाच संतापला, आणि तो सांदीपचा दुसरा शिष्य शिलासंस्कारी याच्याकडे गेला.

मोठ्या आदराने राजाला बसवून घेत शिलासंस्कारी त्याला म्हणाला–"खूप कष्ट करून का होईना, पण जो एकाद्या पशूलाही माणसासारखा ज्ञानी बनवू शकेल, तोच खरा गुरु!"

राजा यशपाल राजवाड्यात परतल्यावर त्याने आपल्या मन्त्र्याला बोलावून या साऱ्या घटना सविस्तर सांगितल्या आणि त्याला विचारले–"माझ्या राजधानीत बृहस्पतीसारख्या अहंकारी माणसाला काही स्थान नाही. त्याला बोलावून त्याचा चांगला पाणउतारा केल्यावाचून मला चैन पडणार नाही. यासाठी काय करावे."

मन्त्र्याने सुचवले–"अशा प्रकारे शिक्षण देणाऱ्या सर्व गुरुंच्यात आपण एक स्पर्धा ठेऊ या. मूर्खांनाही विद्वान करून सोडणाऱ्या शिलासंस्कारीपुढे या बृहस्पतीचा काय पाड? आपोआपच अपमानित होईल तो! यापेक्षा दुसरी उचित शिक्षा ती कोणती?"

यशपालने ही सूचना स्वीकारली. पण स्पर्धेत बृहस्पतीच एकटा लायक ठरला!

राजाने आश्चर्याने त्याला विचारले–"महाशय, इतकं पांडित्य आपणाजवळ आहे, अहंकार त्याला बाधक नव्हे का?" मोठ्या नम्रतेने राजाला नमस्कार करून बृहस्पति म्हणाला–"अहंकार हा पंडिताचा सद्गुण नव्हेच! मी मुद्दामच आपणा समोर अहंकार दाखवला. मला वाटलंच होतं, की आपण अशा स्पर्धा ठेवाल! बरोबर तसंच घडलं! मी स्वतःला प्रथमच 'महान्' म्हणवून घेऊ शकलो असतो, पण आपण ठेवलेली स्पर्धा जिंकूनच माझं समाधान होणार अन् लोकांच्यात माझी योग्यता सिद्ध होणार ना?"

त्याच्या या चतुराईने राजा प्रसन्न झाला. तो म्हणाला–"आपणात अहंकार नाही हे जाणून मला आनन्द वाटला! आता माझ्या दोन्ही मुलांना शिष्य बनवून घ्या ना."

"महाराज, परीक्षा घेण्याचा माझा आग्रह आपणाला पसंत नसेल तर आपण

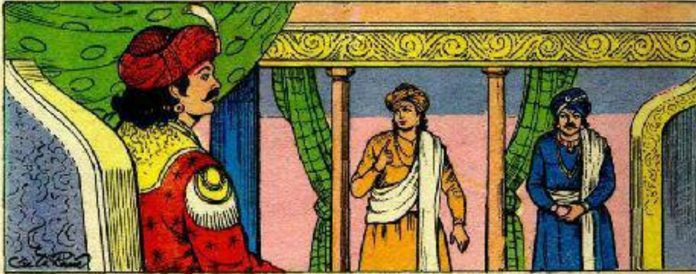

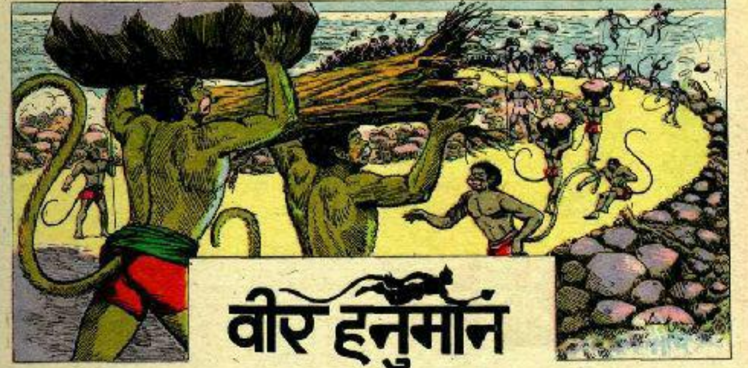
आपल्या मुलांना शिलासंस्कारीकडे पाठवा." बृहस्पति उत्तरला.

आता यशपालला पुन्हा राग आला! अध्यापकांच्या स्पर्धेत तर शिलासंस्कारीला शेवटचे स्थान मिळाले होते. या गोष्टीची आठवण देऊन राजाने विचारले–" राजाच्या मुलांची चांगल्या गुरूकडून विद्याग्रहण करण्याची योग्यता नाही, असं म्हणायचं आहे काय तुम्हाला?"

यावर थोडे हसत बृहस्पति बोलला– "महाराज, एकाद्या गुरूचं सामर्थ्य आणि त्याचं स्वतःचं पांडित्य, यात काहीही संबंध नसतो. मी आतापर्यंत जितकं अध्ययन केलं, तितक्यापासून अजूनही माझी तृप्ति झालेली नाही. अजून शिकत रहावं अशी माझी इच्छा आहे. म्हणूनच मी केवळ समर्थ असे शिष्यच स्वीकारतो. मी जे काही शिकवतो, तेवढ्याने ते कधीच तृप्त होत नाहीत. आपल्या बुद्धीची चमक दाखवून ते मला नेहमीच नवनवे प्रश्न विचारतात. त्यांची उत्तरं देण्यासाठी मलाही माझ्या ज्ञानात भर घालावी लागते. सर्व मिळून चर्चा करण्याने नवनवीन ज्ञानाचा उदय होत रहातो. अशा तऱ्हेने माझ्या बुद्धीचा विकास होतो, ती अधिकाधिक तीक्ष्ण होत रहाते. म्हणजे एका अर्थी माझे शिष्य हेच माझे गुरु असतात. पण शिलासंस्कारीची गोष्ट अशी नाही. तो स्वतःची बुद्धि वाढवण्यासाठी नव्हे, तर शिष्यांची बुद्धि वाढवण्यासाठी शिकवत असतो. त्यामुळे पांडित्यात जरी तो कमी पडला, तरी एक गुरु म्हणून तो माझ्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे."

'बुद्धिमान शिष्यामुळे गुरुचे ज्ञान वाढते. बुद्धिहीन शिष्यामुळे तसे घडत नाही. परंतु सहजपणे ज्ञानार्जन व्हावे म्हणून नवीन पद्धति शोधून काढण्यासाठी त्यांच्यामुळे प्रेरणा मिळते.' ही गोष्ट पटल्याने राजा यशपालने श्रीधरला बृहस्पतीकडे आणि जलंधरला शिलासंस्कारीकडे शिष्य म्हणून पाठवले. त्या त्या गुरुकुलात राहून राजकुमारांना चांगला फायदा मिळाला आणि लवकरच श्रेष्ठ विद्वान बनून दोघे ही राजाकडे परत आले.

वीर हनुमान

नलाच्या सांगण्यानुसार रामाने जेव्हा आदेश दिला. तेव्हा वानरांच्या झुंडीच्या झुंडी जंगलाकडे निघाल्या. त्यांनी निरनिराळे वृक्ष समूळ उपटले आणि त्यांना समुद्रावर टाकायला सुरुवात केली. शक्तिशाली वानरांनी हत्तीच्या आकाराचे दगड आपल्या खांद्यांवर उचलून समुद्रात टाकले. यामुळे समुद्राच्या पाण्याची उंची वाढू लागली. समुद्राच्या पाण्यात कल्लोळ उठले.

हा बनत चाललेला सेतु वेडा-वाकडा होऊ नये म्हणून काही वानरांनी दोऱ्या बांधल्या. काही वानर मापदंड हाती घेऊन काम करू लागले. नल बनवीत असलेला हा सेतु दहा योजन रुंद व शंभर योजन लांब होता. रोज वीस योजन याप्रमाणे पाच दिवसात सेतु बांधण्याचे काम पूर्ण झाले. नलाच्या सामर्थ्यामुळेच हे काम पूर्ण होऊ शकले. वानर अतिशय आनंदित होऊन इकडे तिकडे उड्या मारू लागले.

सुंदर राजमार्गाप्रमाणे बनलेल्या या सेतूवरून वानर सैन्य समुद्र पार करून गेलं. शत्रु आला तर त्याला मारण्यासाठी विभीषण चार सहकाऱ्यांसह गदा पकडून अगोदरच समुद्र पार करून पलिकडे जाऊन उभा राहिला.

सेतूवरून सागर पार करताना राम हनुमानाच्या व लक्ष्मण अंगदाच्या खांद्यावर बसले. त्यांची सेतूवरून चालत जावे हे सुग्रीवाला मान्य नव्हते. हनुमान नि अंगदाने आकाश-मार्गानेच राम-लक्ष्मणांना समुद्रा

२१. वानर सैन्याचा लंकेत प्रवेश

पलीकडे उतरवले. काही बलवान वानर उडत-उडतच समुद्राच्या दुसऱ्या बाजूला पोचले. वानरांची संख्या खूपच मोठी होती, धक्काबुक्कीत काही वानर समुद्रात पडले, समुद्रातून बाहेर येऊन मग सेतूवर चालायला लागले. वानरांच्या कोलाहलात समुद्राच्या लाटांचा आवाज बिलकुल ऐकू येत नव्हता.

समुद्राच्या पलीकडे फळांनी भरलेल्या वृक्षांची जंगले होती. वानर-सैन्याला हा प्रदेश फार उत्तम वाटला. पण रामाने लगेच लंका-नगरीकडे कूच करण्याचे ठरवले. राम पुढे चालू लागला व मागे सिंहनाद करीत वानर-सेना लंका-नगरीकडे निघाली. वानरांचा उत्साह पाहून रामाला खूप आनंद झाला.

वानर-सेना लंका-नगरीच्या बाहेर उभी राहिली. तेथील राक्षसांच्या हालचाली सुरू झाल्या व त्यांच्या विविध वाद्यांचे आवाज ऐकू येऊ लागले. वानरांना राग आला नि त्यांनी आणखी जोरात आरडा-ओरडा करायला सुरुवात केली. लंकेत ध्वज-स्तंभांवर फडफडणाऱ्या विविध पताका पाहून आणि सीतेचे स्मरण करून रामाच्या डोळ्यात अश्रु आले.

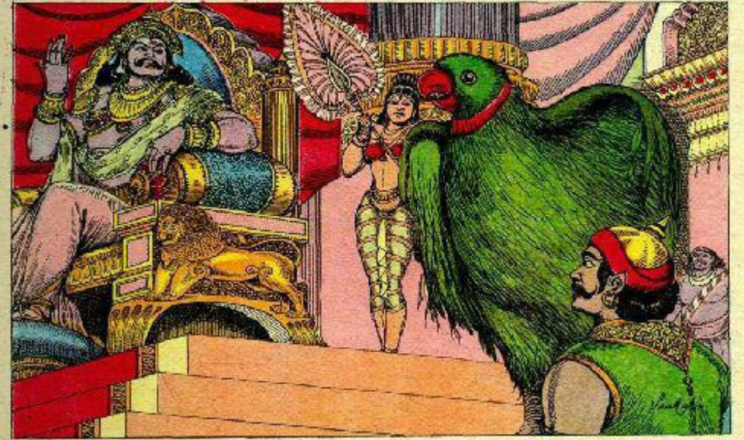
तो लक्ष्मणाला म्हणाला–"त्रिकूट पर्वतावरील ही गगनचुंबी लंकानगरी पहा! विश्वकर्म्याने ही निर्माण केलेली आहे."

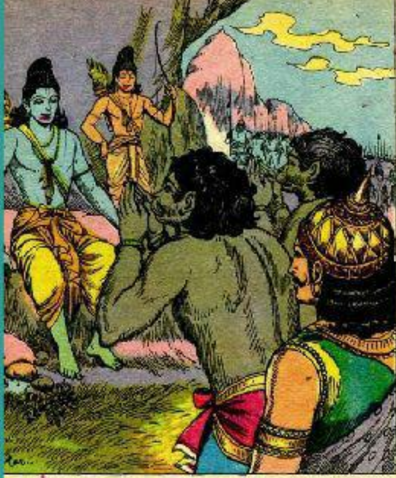
यानंतर रामाने वानर-सैन्याला व्यूह-रचनेबाबत सूचना दिल्या. अंगद आणि नील यांचे सैन्य व्यूहाच्या मध्यभागी राहील. ऋषभ व त्याची सेना उजव्या बाजूस मागे राहील. गंधमादन आपल्या सैन्यासह डाव्या बाजूस मागे असेल. राम व लक्ष्मण व्यूहाच्या पुढे असतील. सुग्रीव आपल्या सेनेच्या मागील भागात राहील, साऱ्या वानर सेनेची रचना गरुड व्यूहात केली गेली. लंकेवर आक्रमण करून तिचा सर्वनाश करण्यासाठी वानर उतावळे झालेले दिसले.

राम सुग्रीवाला म्हणाला–"रावणाचा दूत शुक याला आता सोडून द्या."

वानरांनी केलेल्या अत्याचारांमुळे तळमळणाऱ्या शुकाला आतापर्यंत आपल्या प्राणांचं भय होतं. सुग्रीवाने त्याला मुक्त करताच तो ताबडतोब सटकला नि रावणापाशी जाऊन पोचला. रावणाने शुकाकडे पाहिलं नि हसत म्हणाला–"अरे, तुझे तर पंख तोडलेले दिसत आहेत. तू वानरांच्या तावडीत तर नाही ना सापडलास?" तेव्हा शुक रावणाला म्हणाला–"मी समुद्रा पलीकडे गेलो, आणि तुमचा संदेश जशाचा तसा सांगितला. यावर वानर रागावले आणि त्यांनी मला पकडून माझे हाल-हाल केले. ते माझं बोलणं ऐकूनच घ्यायला तयार नव्हते. मग ते उत्तर काय देणार? ते नुसते लहरी नि रागीट आहेत असं नव्हे, ते मूर्ख पण आहेत. समुद्रात सेतु बांधून आता राम वानरांसह लंका-द्वारी येऊन पोचलेला आहे. आता लंकेच्या प्रवेश द्वारी असंख्य वानर दिसत आहेत, जणू काही जमीन वानर-संततीला जन्म देऊ लागली आहे. वानर आणि राक्षस यांच्यात आता युद्ध अटळ आहे. वानर आता कोणत्याही क्षणी लंकेच्या तटांवर चढू शकतील. आता तुमच्यासाठी फक्त एकच मार्ग उरला आहे. बऱ्या बोलाने सीतेला परत करायचं अथवा मरायचं!" शुकाच्या या सर्व कथनामुळे रावणाचे डोळे रागाने लाल झाले.

तो म्हणाला–"सर्वांनी मिळून माझ्यावर एकदम आक्रमण केलं तरी मी सीतेला परत करणार नाही. बराच काळ गेला, मी युद्ध केलं नाही. आता मोठ्या उत्साहाने मी युद्धाच्या संधीची वाट पहात आहे. रामाला

बिचाऱ्याला माझं बळ नि पराक्रम याची कल्पना नाही, म्हणून माझ्यावर हल्ला करू पहातो आहे. माझ्या बाणांची शक्ति अजून त्याने पाहिली आहे कुठे?"

नंतर रावण आपला मंत्री शुक व सारण यांना म्हणाला–"समुद्रावर सेतु बांधणं हे काही सोपं काम नाही. वानरांनी सेतु बांधला आहे यावर माझा मुळिच विश्वास नाही. तुम्ही गुप्तपणे जाऊन पाहून या कि खरंच सेतु बांधला आहे की काय? आणि जर ही गोष्ट सत्य असेल तर तुम्ही जरा अंदाज घ्या की वानर सेना किती आहे, नि रामाच्या जवळ कोणकोणती शस्त्रास्त्रं आहेत?"

शुक आणि सारण यांनी वानरांचे रूप घेतले नि ते वानरसेनेत सामिल झाले. वानरांच्या संख्येची मोजदाद करणं त्यांना मुळिच शक्य नव्हतं. सर्वत्र वानरसेना पसरलेली होती आणि सेतूवरून अजून ही अनेक वानर येतच होते.

इतक्यात विभीषणाने त्या दोघांना ओळखून पकडलं नि रामाला सांगितलं– "हे शुक व सारण नावाचे दोन राक्षस आणि हे रावणाचे मंत्री आहेत. हे वानर रूप धारण करून आपल्या गुप्त गोष्टी जाणण्यासाठी इथं आले असावेत!"

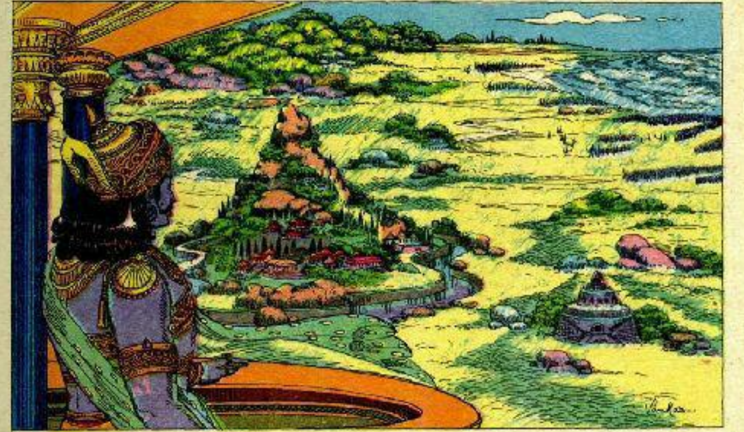
तेव्हा शुक व सारण यांनी रामाला नमस्कार केला आणि हे कबूल केलं की विभीषण म्हणतोय ते खरं आहे आणि वानर-सेनेची संपूर्ण माहिती मिळविण्यासाठी ते इथे आलेले आहेत. राम हसून म्हणाला–"असं? माझं सैन्य पहायला आलात तर तुम्ही? नीट पाहून घ्या आणि परत जा रावणाकडे, अजून जर तुमचं निरीक्षण संपलं नसेल तर हा विभीषण तुम्हाला सगळी सेना दाखवील. तुम्ही आता निःशस्त्र आहात म्हणून तुम्हाला ठार मारणं योग्य नाही." रामाने त्या दोघांना सोडून द्यायला विभीषणाला सांगितलं.

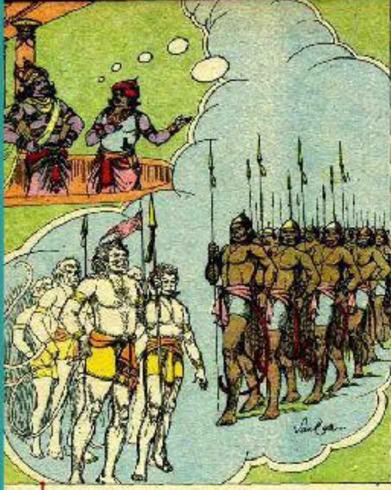
रामाने त्यांच्या हस्ते रावणाला एक संदेश ही पाठवला–"रावणा, उद्या सकाळी तू माझा राग पाहणार आहेस. मी आपले वज्रायुध तुझ्यावर फेकणार आहे."

शुक आणि सारण यांनी रामाचा जयजयकार केला. आणि नंतर रावणाकडे जाऊन म्हणाले–"राजन्, वानरांच्या सैन्यात आम्ही प्रवेश तर केला, पण विभीषणाने आम्हाला ओळखले नि पकडून रामाच्या ताब्यात दिलें. रामाने आमच्यावर दया केली नि आम्हाला सोडून दिले. पण ही गोष्ट सोडून द्या. वानर सेने बरोबर राम, लक्ष्मण, विभीषण व सुग्रीव हे सर्वजण आहेत. रामाचे बाण पाहिले की असं वाटतं की त्याला अन्य कोणाची मदत आवश्यक नाही आणि वानर-सैन्याने आता समुद्र पार केलेला आहे, अन् त्यांची संख्या इतकी विशाल आहे की ते कुठे संपतात हेच कळत नाही. युद्धोत्साहाने वानर नाचत आहेत. युद्धाचा विचार सोडून तुम्ही सीतेला परत करावे हेच बरे!"

रावण सारणाला म्हणाला–"नाही, मी सीतेला मुळिच परत करणार नाही. तू फार सौम्य आहेस, पराक्रमी नाहीस! म्हणून तू वानर-सैन्य पाहून घाबरलास. युद्धात मला जिंकणारा अजून पैदा व्हायचाय!"

वानरांचं सैन्य पाहण्याची इच्छा रावणाच्या मनात निर्माण झाली. आपल्या महालाच्या गच्चीवर जाऊन त्याने पाहिले की लंका नगरीच्या चारी बाजूंना डोंगरांवर व जंगलांतून सर्वत्र वानरच वानर आहेत. जवळच उभ्या असलेल्या सारणाला तो म्हणाला–"खरंचच वानरांचे सैन्य खूपच विशाल आहे! त्यांच्यापैकी महान् बलवान,

पराक्रमी व चिकाटीने युद्धात भाग घेणारे कोण कोण आहेत? त्यांचा सेनापति कोण आहे? आणि त्या सुग्रीवाचे सल्लागार कोण आहेत?"

तेव्हा सारण म्हणाला–"वानर-सेनेचा प्रमुख आहे नील. आणि वानर-राज्याचा युवराज आहे अंगद. तो वालीचा मुलगा आहे, वालीसारखाच पराक्रमी आहे. हनुमानाला पाहिल्यापासून मी जाणतो. सेतु बांधणारा नल पण महा पराक्रमी आहे. ही वानर-सेना अजिंक्य आहे. त्या पांढऱ्या वानराचं नाव श्वेत आहे. युद्धात हा फार भयंकर होतो. ती लाल-पिवळया रंगाचे केस असलेली शेपटी दिसते आहे न, त्या वानराचे नाव आहे कुमुद. तो मोठा निर्दयी आहे आणि नेहमी युद्धासाठी उतावळा असतो."

रंभ, शरभ आणि मनस वगैरे महान वानरवीर व अन्य वानर सेनापतींची माहिती ही सारणाने रावणाला दिली. रामाच्या जवळच उभ्या असलेल्या आपल्या धाकट्या भाऊ विभीषणाला ही रावणाने पाहिले. नंतर त्याने भल्लूकांच्या प्रमुखां-बाबत ही माहिती दिली. प्रमुख भल्लूक जांबवत ही दाखवला.

सारणाच्या सांगण्यात ज्या गोष्टी राहून गेल्या, त्यांचे विवरण शुकाने पूर्ण केले, आणि हनुमानाच्या जवळ उभ्या असलेल्या राम व लक्ष्मणाकडे बोट दाखवून त्यांचे ही रावणाला दर्शन करवले. रावणाने रामाच्या जवळ असलेल्या आपल्या धाकट्या भावाला ही पाहिले. आता रावणाच्या मनात भय उत्पन्न झाले आणि त्याचे रूपांतर रागात झाले. शत्रूंच्या शक्तीचे गौरवाने वर्णन करणाऱ्या सारण व शुकावर रावण रागावला नि म्हणाला–"तुमच्या सारख्यांची मंत्री म्हणून नियुक्ति करण्या-पूर्वीच मला मरून जायला हवं होतं. धिक्कार करतो मी तुमचा! तुम्ही दोघांनी पूर्वी काही चांगली कामे केली आहेत म्हणून तुमचे प्राण घेत नाही. तुम्ही चालते व्हा कसे इथून!" रावणाचा

जयजयकार करीत ते दोघे तिथून रवाना झाले.

यानंतर रावणाने महोदराला सांगून काही गुप्तचरांना बोलावलं आणि आज्ञा केली–"या रामाबाबत पूर्ण माहिती काढून या!"

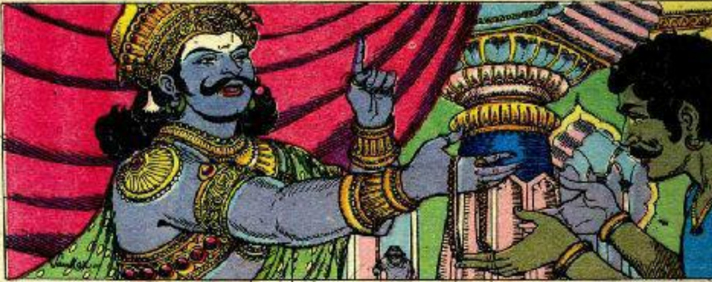
गुप्तचरांनी वेश बदलले आणि सुवेल पर्वतावर असलेल्या राम, लक्ष्मण, विभीषण व सुग्रीव यांचे नीट निरीक्षण केले. त्यांची चांगलीच घाबरगुंडी उडाली. विभीषणाने तावडतोब त्यांना ओळखले नि पकडून ठेवले. गुप्तचरांमध्ये शार्दूल मोठा दुष्ट होता. वानरांनी त्याला मारण्यापूर्वीच राम तेथे आला आणि त्याने शार्दूलासह सर्व राक्षस गुप्तचरांना मुक्त केलं. कसे-बसे आपले प्राण वाचवून त्यांनी लंकेकडे धूम ठोकली.

शार्दूलाकडे पाहून रावणाने जाणले की जरूर काही तरी बिघडले आहे. शार्दूलाने रावणाला सांगितले– "वानरांबाबत काही माहिती काढणं फार कठीण काम आहे. मला विभीषणाच्या सहकाऱ्यांनी पकडलं. नंतर वानरांनी माझा खूप छळ केला, शेवटी रामाने येऊन माझी सुटका केली. माझं भाग्य थोर, म्हणून माझे प्राण वाचले. लंकेवर हल्ला करण्यासाठी राम अगदी तयार आहे. सीतेला रामाकडे पाठवणं अथवा युद्धाला तयार होणं हे दोनच पर्याय आता आपल्यापुढे आहेत."

रावणाने पुन्हा सांगितलं की सीतेला रामाकडे पाठविणं शक्य नाही. नंतर त्याने शार्दूलाकडून वानरांच्या सेनापतींबाबत माहिती मिळवली.

यानंतर विद्युत्‌जिव्ह नावाच्या राक्षसाला बरोबर घेऊन रावण सीतेकडे गेला. विद्युत्‌जिव्हाला रावण म्हणाला–"तू आपल्या माया शक्तीने रामाचं एक शिर तयार कर, नंतर त्याच्या धनुष्यासारखं धनुष्य व बाण ही निर्माण कर. आपण सीतेला धोका देऊ या."

विद्युत्‌जिव्हाने ही निर्मिति करण्याचे कबूल केले. तेव्हा रावणाने आपला एक अलंकार काढून त्याला बक्षिस दिला.

योग्य कोण?

कित्येक वर्षांपूर्वी चीनमधील एका गावात एक जमीनदार रहात असे. त्याला एकुलती एक मुलगी होती. ती दिसायला तर सुन्दर होतीच, परन्तु समर्थ अशा गुरुकडून तिने उत्तम अशी विद्याही प्राप्त करून घेतली होती. तिची बुद्धिमत्ता फार प्रखर होती. यामुळेच तिच्याशी विवाह करण्यास उत्सुक असे, श्रीमन्त घराण्यातले तीन युवक तिला मागणी घालण्यासाठी आले.

जमीनदाराने त्या तिघांना कित्येक प्रश्न विचारले, कित्ती परीक्षा घेतल्या, अन् शेवटी ओळखले की तिघेही अगदी एकसारखेच प्रतिभाशाली आहेत. कोणाची निवड करावी हे त्याला समजेना. त्यामुळे त्याने ठरवलें की आपला पति निवडण्याची जबाबदारी मुलीवरच सोपवावी. कारण तशी ती चांगलीच बुद्धिमान होती.

पित्याची इच्छा जमीनदाराच्या मुलीनें शिरसावन्द्य मानली. दिवस अन् महिने निघून गेले, तरी तिघांपैकी कोणाला निवडावे याबद्दल ती निर्णय करू शकली नाही. अशातच ती अचानक खूप आजारी पडली अन् अनेक वैद्यांकडून औषधोपचार करवूनही अखेर तिला देवाज्ञा झाली.

तिच्या मरणाने विवाहोत्सुक असे ते तीन तरूण अत्यंत दु:खी झाले. त्या तिघांनी तिच्या प्रेताचे एका सुन्दर बगीच्यात संगमरवरी समाधीत दफन केले. त्यांच्यापैकी एकजण रात्रं-दिवस त्या समाधीशीच बसून राही, फुलांनी समाधि सजवी आणि अनन्त दु:खाच्या समुद्रात बुडून राही. त्याला तहान-भुकेचे ही भान राहिले नाही. मुलीच्या मरणामुळे दु:खविव्हल झालेल्या तिच्या पित्याची सेवा करत, दुसरा तरूण त्याच्याच घरी राहू लागला. पित्याला

मुलीच्या मरणाचे दुःख विसरता यावे यासाठी तो परोपरीने प्रयत्न करू लागला. आणि तिसरा युवक साऱ्या जगापासून विरक्त होऊन संन्याशी बनून, निरनिराळ्या महात्म्यां कडून ज्ञानोपदेश प्राप्त करत, सर्वत्र हिंडत राहिला.

एके दिवशी या संन्यासी युवकाला पत्ता लागला की, केवळ सर्वशास्त्र पारंगतच नव्हे, तर अनेक अद्‌भुत शक्ती प्राप्त करून घेतलेला कोणी एक महान पंडित, एका गावात रहात असतो. संन्यासी युवक लगेच त्याच्याकडे गेला.

पंडिताने संन्याशाच्या सर्व प्रश्नांची मोठ्या आदराने उत्तरे दिली आणि आपणा-बरोबर बसून भोजन करण्याचे आमन्त्रणही त्याला दिले.

दोघेही भोजन करू लागले. तेवढ्यात पंडिताचा दहा वर्षांचा पुत्र तेथे आला आणि 'मला हे हवं, ते हवं' म्हणत पित्याला सतावू लागला. थोडा वेळ हे सर्व सहन केल्यावर पंडित मुलावर फार फार रागावला आणि–"चल, हट्टी कुठला! जा मर तिकडे!" असे म्हणून त्याने मुलाला पकडून तेथे जळत असलेल्या मोठ्या चुलीत टाकून दिले!

हे पाहून तो युवक संन्यासी आश्चर्याने जमिनीलाच खिळला! 'आपण ज्याला महान पंडित मानले, तो माणूस अत्यंत निर्दय असा राक्षसच आहे' असे त्याला वाटले. तो पंडिताला म्हणाला–"महाराज, आपण महाविद्वान आहात, अद्‌भुत् शक्ति असणारे आहात, असं ऐकून, सर्व खरंच मानून आपणाकडे आलो. पण आत्ता आपण जे क्रूर कृत्य केलंत, ते पाहून मला वाटतंय, की आपणापुढे तर राक्षसही फिका पडेल, दुष्ट आहात फार आपण! आपलं खरं स्वरूप मला आताच अगदी आरशासारखं स्वच्छ दिसत आहे."

संन्याशाचे बोलणे ऐकून हलकेच हसत पंडित म्हणाला–"माणसाचा खरा स्वभाव, तो रागात असेल तेव्हांच. बरोबर कळून येतो, ही गोष्ट खरीच. पण माझ्या बाबतीत मात्र ही तुझी धारणा बरोबर नव्हे. अत्यंत अल्पशा घटनाही विचित्र व अमानुष वाटणं ही गोष्ट अज्ञानी माणसाच्या बाबतीत, अगदी सर्वसामान्य होय."

हे बोलणे ऐकून संन्यासी तरूण म्हणाला–"आपल्या मुलाला निर्दयपणे आगीत ढकलून मारणं, ही काय अल्प घटना आहे? तुम्ही नक्कीच नररूपी राक्षस आहात."

तरीही मुळीच न रागवता पंडिताने एक मन्त्र उच्चारून चुटकी वाजवली आणि दुसऱ्याच क्षणी त्याचा मुलगा आगीच्या ज्वाळेतून हसत बाहेर आला आणि लाडाने बापाला बिलगला!

हे पाहून संन्यासी एकदम हतप्रभ झाला! पंडिताच्या पायावर लोटांगण घालीत तो म्हणाला–"महात्मा, माझ्या गैर उच्चारांबद्दल मला क्षमा करा!" मी जे बोललो ते केवळ माझ्या अज्ञानाने!"

पंडिताने आपल्या मुलाला जिवन्त करण्यासाठी जो मन्त्र उच्चारला तो संन्याशाने नीट लक्षात ठेवला आणि जमीनदाराच्या कन्येच्या समाधीजवळ येऊन त्याने मन्त्राचा पुनरुच्चार केला. त्या बरोबर आश्चर्यजनक घटना घडली.

जमीनदाराची मुलगी ताबडतोब समाधीतून उठून उभी राहिली. तिचे सौन्दर्य पूर्ववत् झाले होते आणि आता ती पूर्ण निरोगीही दिसत होती.

तिच्या अनुपस्थितीत जे जे घडले ते सर्व जमीनदाराने तिला निवेदन केले. आणि तो म्हणाला–"बेटी, आता आपल्यासाठी योग्य पतीची निवड करण्यास उशीर करू नकोस. या तिघातून तू पसन्त करशील त्याच्याशीच मी तुझा विवाह करून देईन. तुझा निर्णय शेवटचा!"

यावर जमीनदाराची मुलगी काही बोलण्यापूर्वीच एक युवक म्हणाला–"तुझ्यासाठी फक्त मीच योग्य आहे, कारण मीच फक्त ऊनपावसाची पर्वा न करता, रात्रंदिवस तुझ्या समाधीशी बसून होतो."

दुसरा युवक म्हणाला–"तुझ्या मृत्युनन्तर तुझ्या पित्याचा आधार बनून आजपर्यन्त मी त्यांची सेवा करत राहिलो, तेव्हा मला वाटतं की, तुझा पति बनायला मीच अधिक योग्य."

तिसरा युवक बोलला–"तुझ्यासाठी मी इतका वेडा झालोय की तुझ्या मृत्युनन्तर विरक्त होऊन, संन्यासी बनून मी गावोगाव भटकत राहिलो. एका महान पंडिताकडून अद्‌भुत् असा मन्त्र शिकून मीच तुला जिवन्त केलं. यामुळें तुझ्याशीं विवाह करायला मलाच अधिक हक्क पोचतो.

तिघांचं सर्वं बोलणं ऐकून जमीनदाराची मुलगी मात्र हसू लागली. ती म्हणाली–"माझ्या मरणानन्तर माझ्या पित्याची सेवा करणारा तरुण हा त्यांचा पुत्र बनतो. नंतर मला अपूर्वं मन्त्राने जो पुनर्जन्म देतो, तो मला पित्यासमान होतो. परन्तु जो माझ्या समाधीपाशीच रात्रंदिवस बसून असीम दु:खाने छायेसारखा पडून रहातो–तोच माझ्यासाठी योग्य पति बनतो. त्याचं माझ्यावर इतकं अलोट प्रेम आहे की, माझ्याशिवाय दुसरं काही त्याला सुचतच नाही. माझी समाधीच 'मी' समजून तेथेच तो पडून राहिला, म्हणून मी त्याच्याशीच विवाह करीन.

आणि जमीनदाराच्या मुलीने 'योग्य वर' म्हणून त्याची निवड केली. त्याच्याशीच तिचा विवाह थाटामाटाने पार पडला.

गर्विष्ट

तापस नावाच्या एका कवीनें राजाकडे जाऊन त्याला आपली काव्यरचना ऐकवली. राजा त्याला म्हणाला–"पैलू न पाडला गेलेला असा एक हिरा आहेस तू. या नगरात चिदानन्द नावाचा एक महापण्डित रहातो. त्याच्याकडे जाऊन तुझं काव्य दुरुस्त करून घे, अन् ते माझ्याकडे आण."

या चिदानन्दजवळ वंशपरंपरेने मिळालेली भरपूर धनदौलत असल्याने तो फक्त स्वत:ला पसन्त पडतील अशांनाच आपले शिष्य बनवून घेई.

तापसने चिदानन्दकडे जाऊन त्याला आपली हकिकत सांगितली. "तुझं काव्य नीट घासून-पुसून मी तुझ्याकडे पाठवून देईन." चिदानन्द त्याला म्हणाला.

दोनच दिवसात त्या काव्यात काही फेरफार करून चिदानन्दने ते आपल्या माणसाहाती तापसकडे पाठवले.

पण काव्यात चिदानन्दने केलेले फेरबदल तापसला आवडले नाहीत. तो सरळ चिदानन्दच्या घरी गेला आणि म्हणाला–"आवश्यक तिथे फेरबदल हे ठीक आहे, पण आपण जे बदल केलेत ते तर काव्याच्या मूळ भावावरच गदा घालत आहेत!"

यावर जरासे हसत चिदानन्द म्हणाला–"वत्सा! तुझ्यात प्रतिभा तर आहेच. तुझं वय अजून कच्चं आहे, त्यामुळे कोणत्या मूळ भावाला प्राधान्य द्यावं, हे तू निश्चित करू शकत नाहीयेस. मी ज्या मौलिक भावनेला प्राधान्य दिलं आहे, ती ही वास्तवत: तुझीच आहे नं? तेव्हा हे काव्य आत्ता सुद्धा तुझंच तर आहे! मला असं वाटलं की तुझ्या काव्यात काही परिवर्तन आवश्यक आहे, अन् तुझी इच्छा आहे की तुझ्या काव्याला राजाश्रय मिळावा, बरोबर नं?"

तरीही तापस नम्रतेने पुन्हा म्हणाला–"महाशय, माझं वय कच्चं आहे, त्यामुळे मी कबूल करतो कि माझा अनुभवही कच्चा आहे. तरीही मला इतका आत्मविश्वास नक्कीच आहे की माझ्या काव्यातली मौलिक भावना ओळखण्याइतकं वय आणि अनुभव मला आहे. तरीही तुम्ही असं म्हणताय की काव्य तुमच्या इच्छेप्रमाणं बदलणं योग्य आहे?"

यावर चिदानन्दने काहीच उत्तर दिले नाही. मग तापस गर्वाने म्हणाला–"काय महाराज! माझ्या प्रश्नाला तुमच्याजवळ उत्तर नाही! म्हणूनच गप्प आहात नं?"

"वत्सा! मी तुझ्या पहिल्या प्रश्नाचं उत्तर दिलं होतं ना? त्यातच दुसऱ्या प्रश्नाचंही उत्तर आलं असं समज! तुझं तुलाच ते कळलं असतं तर बरं झालं असतं. पण कळत नसेल, तर पुन्हा सांगण्यात तरी काय प्रयोजन? एकच प्रश्न बदलून बदलून विचारायची कदाचित तुझी सवय असेल! पण तेच ते उत्तर पुन: पुन्हा द्यायची मला मात्र सवय नाही." चिदानन्द म्हणाला.

तापस लगेच म्हणाला–"कदाचित तुम्हाला माझा राग आला असेल. मला कबूल आहे की तुम्ही केलेला बदल फारच सुन्दर आहे, पण त्यात माझी मौलिक भावना बदलली गेल्याबद्दल मला चिंता आहे. ती कशी दूर करू, हेच मला कळत नाहीय."

"राजा तुझ्या काव्याची तारीफ करताना पहाशील तेव्हाच तुला पटेल–हे काव्य आपलंच आहे. मी स्वत:च तर सांगत आहे न, की या काव्यातला मूळ आशय हा हा तुझाच आहे? तरीही तुझी काळजी मिटत नसेल, तर मी तुला एक उपाय सांगतो. तुझ्यात आपलं वय व प्रतिभा यांच्या मानाने गर्वच अधिक आहे! जीवनात काही न काही साधण्यासाठी आत्मविश्वासाची आवश्यकता असते.

आणि ही गोष्टही खरी की जीवनात उन्नति प्राप्त करून घ्यायची तर हा गर्व आड येतो. अगोदर जीवनात काही मिळव अन् मग गर्व कर! तेव्हा कदाचित तुझा गर्विष्ट-पणा अलंकारासारखा शोभूनही दिसेल. पण आत्ता तरी तात्पुरता तो सोडून दे. बास, तुला कसलीच चिंता वाटणार नाही." चिदानन्दने बरोबर उपदेश दिला.

"महाशय, असं तर नाही ना, की माझ्या आत्मविश्वासालाच 'गर्व' असं नाव देऊन मला तुम्ही कोड्यात टाकत आहात?" तापसने विचारले.

"बाळा, तुझ्यात आत्मविश्वास आहेच कुठे मुळी? तो असता, तर राजाचा सल्ला मानून तू माझ्याकडे आलाच नसतास ना? सरळ जाऊन दुसऱ्या एकाद्या राजाला ते दाखवायचा प्रयत्न केला असतास!" चिदानन्दने बरोबर नस पकडून म्हटले.

"आता मी तसंच करीन, मग तर तुम्ही मला प्रशंसा-योग्य मानाल?" तापसने विचारले.

"नाही! मला फक्त तुझ्याबद्दल वाईट वाटेल, की तू आपली प्रतिभा प्रकाशात येऊ देत नाहीयेस. स्वत:ला 'महान' मानणं म्हणजे 'आत्मविश्वास' नव्हे. एकाद्या दिवशी आपण 'महान बनू शकू' यावर विश्वास ठेवणं म्हणजेच 'आत्मविश्वास'" चिदानन्दने समजावले.

आता मात्र मुकाट्याने आपले ते काव्य घेऊन जाऊन तापसने राजाला दाखवले. राजाने तापसची खूप स्तुति केली. तेव्हा तापस बोलला–"महाराज, त्या महापंडिताने माझ्या काव्यावर इतके संस्कार केले व ते घासूनपुसून इतके चमकदार केले, की ते आपल्या प्रशंसेला पात्र ठरले."

तापसच्या या नम्रतेबद्दल राजाने मौल्य-वान पुरस्कार देऊन तापसचा सन्मान केला.

अशा प्रकारे अहंकार सोडून तापस आपल्यातले न्यून ओळखण्यात सफल झाला, त्याची बुद्धि जास्त झळाळून उठली आणि लवकरच 'सर्व राज्यातला श्रेष्ठ कवि' म्हणून तो मान्यता पावला.

कावळ्यांचा राजा

कित्येक हजार वर्षांपूर्वी अवंती राज्यावर राजा अनूपचे राज्य होते. त्या राज्यात एक मोठा ज्योतिषी रहात असे. तोच त्या राज्याचा दरबारी ज्योतिषी होता. दरबारातील सर्व मंडळी त्याचा नित्य आदर-सन्मान करीत.

तो ज्योतिषी रोज सूर्योदयसमयी नदीवर स्नानाला जात असे. तेथे बराच वेळ तो ध्यान-धारणेत घालवी. एके दिवशी असाच तो नदीवर स्नान करून, स्वच्छ होऊन परत येत होता. वाटेत एक आमराई होती. ज्योतिषी एका झाडाखालून येत असताना नेमका एक कावळा त्याच्या अंगावर शिटला.

ज्योतिषाला कावळ्याचा इतका राग आला की त्याने प्रतिज्ञा केली की—या कावळ्यांची सारी जातच मी नाहीशी करून टाकीन तेव्हांच मला शान्ति मिळेल. आणि तो आपल्या उद्योगाला लागला.

ज्योतिषाची ही प्रतिज्ञा पूर्ण व्हायला परिस्थितीही मोठी अनुकुल होती. कशी? ती अशी की—राजाच्या राजवाड्याजवळच एक झोपडीं होती. त्यात एक म्हातारा रहात असे. एक दिवशी त्याने अंगणात धान्य वाळायला ठेवले आणि तो पेंगायला लागला.

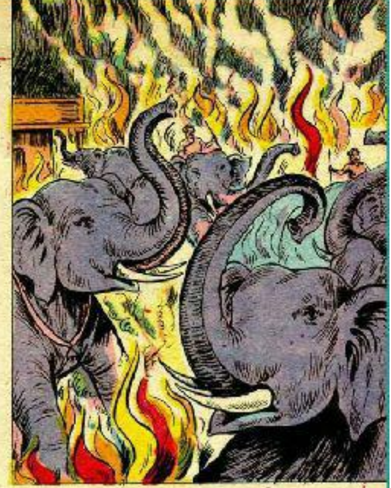
इतक्यात जवळूनच कुठूनसे एक गाढव आले. संधीचा फायदा घेऊन गपागप धान्य खाऊ लागले. म्हाताऱ्याने त्याला पाहिले आणि दोन-तीनदा त्याला पळवून लावायचा त्याने प्रयत्न केला. पण काही फायदा होईना.

म्हाताऱ्याला गाढवाचा फारच राग आला आणि त्याने गाढवाला पकडले. एका वाळक्या नारळाच्या झावळीवर त्याने

२५ वर्षांपूर्वीच्या चांदोबातील गोष्ट

थोडेसे रॉकेल ओतले व ती पेटवून गाढवाच्या शेपटीला बांधून टाकली. एकाएकी आग पाहून घाबरलेले ते गाढव सैरावैरा पळत सुटले. त्या घबराटीत ते राजाच्या गजशाळेत घुसले, आणि पीलखान्याला आग लागली.

आगीत अडकलेले हत्ती चीत्कार करून इकडे-तिकडे मोकाट धावू लागले. त्यांच्या पायांखाली लोक चिरडू लागले अन् एकच गोंधळ माजला. शिपायांनी कसे तरी त्यांना पकडून बांधून टाकले आणि आगही विझवली.

गजशाळेला आग लागल्याने राजाला मोठी काळजी वाटली. जखमी झालेल्या हत्तींना गजवैद्य औषधोपचार करू लागले. कित्येक औषधे आणवली गेली आणि जखमांवर अनेक प्रकारची तेले, लेप वगैरे लावून पट्ट्या बांधल्या गेल्या. पण त्या लवकर भरून येईनात. राजाची काळजी आणखीच वाढली.

काही दिवसांनी राजाने ज्योतिषाजबळ या गोष्टीबद्दल चर्चा केली. राजा ज्योतिषाला म्हणाला—"काय करावं हे मला तर काही समजत नाही. सर्व वैद्यांनी हात टेकले. हत्तींची तब्येत काही सुधारत नाहीं. आपण यावर काही उपाय सुचवू शकता का?" बस, ज्योतिषी तर अशा संधीची वाटच पहात होता, तो थोडीच ती हातची सोडणार? कावळ्यांवर आता सूड उगवता येईल या विचाराने तो खूष झाला.

"राजा, त्या हत्तींच्या जखमा भरून यायला कावळ्यांची चरबी उपयुक्त होईल. 'महान् वैद्य' म्हणवणाऱ्या आपल्या राजवैद्यांच्या हे कसं डोक्यात आलं नाही. काळयांची चरबी म्हणजे जनावरांच्या जखमांवर रामबाण उपाय!" याचंच मोठं आश्चर्य वाटतंय मला, ज्योतिषी म्हणाला.

राजाला ही औषधयोजना आवडलीं. अन् विशेष म्हणजे ती खर्चिकही नव्हती! राजाने लगेच ढोलकं वाजवायला लावून

कळवलं की–सापडतील तितके कावळे पकडावे. शेकडो, हजारोंच्या संख्येने कावळे मरू लागले.

अवंतीराजाकडून होणारा हा अन्याय त्यावेळच्या वायसराजाला काळजीत टाकू लागला. त्याने राजाला भेटायचा निश्चय केला.

वायसराजा उडत राजमहालात येऊन सरळ सिंहासना समोर थांबला. त्याला पाहून एक शिपाई ओरडला–"अरे, दरबारात कावळा! अन् तो त्याला पकडायला धावला. पण राजाने त्याला थांबवले.

इतक्यात वायसराजा मानवी आवाजात बोलू लागला–"महाराज, माझ्यावर न रागावता माझं बोलणं ऐकून घ्या. दुसऱ्याचं बोलणं ऐकून लागलीच काही करण्यापूर्वी त्याबाबत बरंवाईट राजाला अगोदर पहायला हवं. नपेक्षा त्यामुळे अनेकांना त्रास होण्याची शक्यता असते. आपल्या ज्योतिषाने आपणाला सांगितलं की कावळ्यांच्या चरबीने हत्तींच्या जखमा बऱ्या होतील, पण खरं पहाता कावळ्याच्या शरीरात तर चरबीच नसते! त्यामुळे साफ जाहीर होतं की, काही दुष्ट विचारानेच आपणाला हा सल्ला दिला गेलाय."

हे बोलणे ऐकून राजा आश्चर्यात पडला. त्याने वायसराजाला विचारले–"कावळ्याच्या शरीरात चरबी नसायचं कारण काय बरं?"

वायसराजा उत्तरला–"संपूर्ण मानवजातच कावळ्यांची शत्रु आहे. जिवाच्या भीतीनं तो बिचारा नेहमीच इकडून-तिकडे फिरत असतो. मग शरीरात चरबी येणारच कशी?"

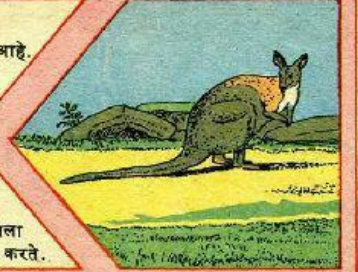
आता राजाला सत्य घटना कळून चुकली आणि आपल्याकडून हे पापकृत्य घडवून आणणाऱ्या ज्योतिषाला त्याने पदच्युत केले. त्या दिवसापासून रोज पंचवीस पोती धान्य कावळ्यांना खायला घालायची आज्ञा राजाने कोठावळ्याला दिली.

बहुरूपा वसुन्धरा :

कांगारूची शेपूट

ऑस्ट्रेलियात सापडणारा कांगारू हा एक सस्तन प्राणी आहे. तो आपले पिल्लू पोटाजवळच्या एका नैसर्गिक पिशवीत ठेवून इकडे तिकडे वावरतो. खरे तर कांगारू हा प्राणी चालतही नाही अन् धावतही नाही. तो फक्त आपल्या शेपटीच्या सहाय्याने उसळ्या मारतो. सर्वात मोठा कांगारू एका उडीत ३० फूट पर्यंत अंतर कापू शकतो. जोपर्यंत त्याची शेपटी जमिनीला टेकलेली असेल, तोपर्यंत तो उसळ्या वा उड्या मारू शकतो. आणि त्याला या कामी त्याची ३.५ फूट लांबीची शेपूटच मदत करते.

सांकेतिक भाषा

सर्वसामान्यपणे हत्ती नेहमी कळप करून रहातात. ठिकठिकाणी त्यांचे सुरक्षा-जवान तैनात केलेले असतात; म्हणजेच काही हत्ती धोक्याची सूचना देण्यासाठी ठिकठिकाणी पहारा देत उभे असतात. धोका दिसला की त्याची सूचना देण्यासाठी हे सुरक्षा-पहारेकरी हत्ती आपली सोंड उंच उचलतात. मग त्यांचा कळप अर्धा मैल दूर असला तरी त्याला हा संकेत मिळतो व ते हत्ती लगेच सावध होतात. खरे पहाता हा संदेश इतक्या लांब कसा पोचतो हे कोडे आजपर्यंत मानवाला सुटलेले नाही.

साळूचे पंख

साळू किंवा साळिंदर या भुऱ्या रंगाच्या प्राण्याच्या शरीरावर काळ्या-पांढऱ्या रंगाची काट्यांसारखी पिसे असतात. साधारणत: या प्रत्येक प्राण्याच्या शरीरावर अशी ३०,००० च्या आसपास पिसे असतात. ही पिसे पोकळ असल्यामुळे पूर्वी यात शाई भरून त्यांचा लेखणीसारखा उपयोग केला जाई. ही पोकळ पिसे साळूला एखाद्या तराफ्याच्या पिपांसारखी उपयोगी पडतात. त्यांच्या साह्याने हे प्राणी पाण्यात न बुडता तरंगू शकतात व पोहूही शकतात.

